

Premonstráti v Plzni

Řád premonstrátských řeholních kanovníků

In: Jindřich Bečvář (author); Martina Bečvářová (author): Premonstráti v Plzni. I. Historický kontext. (Czech). Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT, 2024. pp. 23–52.

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/405431>

Terms of use:

© Bečvář, Jindřich

© Bečvářová, Martina

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

Řád premonstrátských řeholních kanovníků

V nedávné době jsme si připomínali devět set let od vzniku Řádu premonstrátských řeholních kanovníků (*Candidus et Canonicus Ordo Praemonstratensis*, ve zkratce OPraem), který založil německý kněz Norbert z Xantenu roku 1120 nebo 1121. Po celý jubilejní rok *900 let od založení premonstrátského řádu* – od 29. listopadu 2020 do 9. ledna 2022 – byly ostatky sv. Norberta vystaveny v bazilice Nanebevzetí Panny Marie na Strahově, kam byly přeneseny roku 1627.

1. Norbert z Xantenu, založení řádu

Norbert z Xantenu byl šlechtického původu, jeho otcem byl rytíř Heribert von Gennep, matka Hedviga patrně pocházela z lotrinského vévodského rodu. Norbert se narodil kolem roku 1082, snad přímo na hradu Gennep (Vestfálsko, u hranic s Holandskem). Nebyl prvorozeným synem, proto ho otec orientoval k církevní kariéře.

Norbert se stal kanovníkem farního kostela sv. Viktora v Xantenu (severní Porýní-Vestfálsko, asi 100 km severně od Kolína nad Rýnem), jehož byl jeho otec patronem. Kanovnické místo bylo spojeno s větším důchodem (*beneficium*).

Norbert byl mimořádně vzdělaný, navíc byl dobrým řečníkem. Přestože zahájil církevní kariéru a zpíval v chóru kanovníků, žil světským životem bohatého šlechtice. Byl velmi schopný, brzy se dostal ke dvoru kolínského arcibiskupa Friedricha I. ze Schwarzenburgu (asi 1075/78 až 1131, arcibiskupem od r. 1100) a zanedlouho i ke dvoru císaře Jindřicha V. Sálského (1086–1125, císařem od r. 1106), stal se jeho sekretářem. Roku 1111 ho doprovázel do Říma na jeho korunovací papežem Paschalem II. (asi 1050–1118, papežem od r. 1099). Když císař v rámci boje o investituru papeže zajal, Norbert se od jeho činu distancoval. Císař ho přesto ponechal ve službě, dokonce mu roku 1113 nabídl biskupství v Cambrai v severní Francii. Norbert však tuto nabídku nepřijal.

Uvádí se, že roku 1115 při jeho výletu do vestfálského Vredenu přišla náhlá bouře, v Norbertově bezprostřední blízkosti udeřil blesk, srazil ho z koně, ale on zázrakem přežil a slyšel hlas, který ho káral za hříšný život. Rozhodl se zanechat světských radovánek a přešel k řeholnímu životu. Arcibiskup Friedrich I. ze Schwarzenburgu ho roku 1115 v kolínské katedrále sv. Petra vysvětil na kněze. Norbert se stal pokorným kajčínkem, potulným kazatelem hlásajícím slovo Boží. Roku 1118 rozdal svůj majetek, vzdal se kanovnického místa a odešel

do Saint-Gilles v jižní Francii, kde pobýval ve vyhnanství papež Gelasius II. (1060–1119, papežem od r. 1118). Ten mu dal oficiální povolení a požehnání k misijní činnosti v Porýní a v oblastech dnešní Belgie a Francie.

Norbert odešel roku 1120 s několika druhy a žáky na osamělé místo v hlubokých lesích v Burgundsku v severovýchodní Francii. Doprovázeli ho jeho přítel Hugo von Cambrai-Fosses (1093–1164). Panna Maria prý Norbertovi ukázala nedaleko Laonu louku s rozpadlou kaplí. Na tomto místě – *Pratum monstratum*, neboli *Praemonstratum*, kterému se začalo říkat *Prémontré*, se usadili, založili novou komunitu a začali budovat klášter.¹ Přijali mírně upravenou reguli sv. Augustina (který se prý Norbertovi zjevil) a snažili se obnovit původní řeholní ideál. Boží hod vánoční roku 1121, kdy Norbert složil řeholní sliby, bývá uváděn jako den vzniku nového řádu. Zanedlouho bylo na vysušených močálech vystavěno opatství a postupně budován nový chrám, pro který Norbert v Kolíně nad Rýnem získal ostatky svatých mučedníků. Premonstrátský řád i jeho řeholi potvrdil roku 1126 papež Honorius II. (1060–1130, papežem od r. 1124). Zvěsti o Norbertově komunitě v Prémontré se šířily, jejich společenství rostlo a následovníků rychle přibývalo.

Roku 1126 byl Norbert papežem Honoriem II. jmenován arcibiskupem v Magdeburku,² vedení kláštera i řádu předal příteli Hugovi. Zůstal při svém asketickém a skromném životě, arcibiskupský dvůr nevedl v duchu tehdejších rozmařilých zvyků církevních hodnostářů. I nadále prosazoval pokoru, návrat k duchovnímu životu a obnovování klášterů. Snažil se o uznání papeže Inocence II. (zemřel r. 1143, papežem od r. 1130) proti vzdoropapeži Anakletovi II. (asi 1090 až 1138, vzdoropapežem od r. 1130), intervenoval v této věci i na dvoře císaře Lothara III. (1075–1137, králem od r. 1125, císařem od r. 1133).

Dne 6. června roku 1134 arcibiskup Norbert v Magdeburku zemřel, pohřben byl v klášterním kostele Panny Marie (Liebfrauenkirche, resp. Liebfrauenstift, resp. Marienstift).³

Roku 1515 byl Norbert papežem Lvem X. (1475–1521, papežem od r. 1513) prohlášen za blahoslaveného, za svatého roku 1582 papežem Řehořem XIII. (1502–1585, papežem od r. 1572). V římskokatolické církvi je 6. červen svátkem sv. Norberta.⁴

Na obrazech a freskách je sv. Norbert znázorňován v premonstrátském řeholním oděvu nebo v rouchu arcibiskupa s mitrou, monstrancí (symbol eucharistie), palliem biskupa, berlou s dvojramenným patriarchálním křížem (znamení církevní autority). Je typickým světcem protireformace, je uctíván jako zakladatel a patron řádu premonstrátů a premonstrátek.

¹ Klášter byl zničen za *Velké francouzské revoluce* roku 1790.

² Magdeburské arcibiskupství bylo v té době misijním arcibiskupstvím pro východní Evropu. Premonstráti hráli důležitou misijní úlohu mezi Slovy v Pobaltí, mezi Prusy a Litevci a ovlivnili kolonizaci málo obydlených částí severovýchodní a východní Evropy.

³ Dnes je tam umístěno muzeum umění a koncertní hala.

⁴ O životě a díle sv. Norberta viz např. [Č2], [Cz], [Da], [Dk], [Kv], [Pi], [Ří], [Sj2] a [Str1].

Připomeňme ještě výrok sv. Norberta: *Byl jsem u dvora, žil jsem v klášteře, působil jsem ve vysokých čestných úřadech církve, a všude jsem se naučil, že není nic lepšního, než odevzdat se zcela Bohu.*

Členové premonstrátského řádu se nazývají *premonstráti* podle místa jejich prvního kláštera, *norbertini* podle zakladatele řádu sv. Norberta, resp. *bílí bratři* podle barvy oděvu – bílého řeholního roucha. Po vstupu do řádu dostane každý nový člen své řeholní jméno. Jednotlivé řeholní domy se nazývají kanonie (*canonia*).

Premonstrátským oděvem se stala bílá tunika se škapulířem a cingulem a biret. Ve znaku premonstrátů jsou v modrém poli posetém zlatými lillemi dvě zkrřížené zlaté berle. Heslem premonstrátů je *Ad omne bonum opus parati* – Připraveni ke každému dobrému dílu.

Řehole zavazuje premonstráty k asketickému životu a duchovní službě, tj. ke kázáním, zpovědím apod., k charitě a rozvíjení vzdělanosti a vědy. Premonstráti se v dalších stoletích angažovali ve vědě, školství, knihovnictví, v kultivaci krajiny a podpoře hospodářského rozvoje.

V blízkosti premonstrátských klášterů někdy vznikaly komunity sester premonstrátek (řeholních kanovnic premonstrátského řádu). Vypomáhaly zejména při charitativní práci. U premonstrátů se poprvé v dějinách církve objevuje instituce laiků (tzv. třetí řád).

V roce 1990 bylo na celém světě přes sedmdesát premonstrátských klášterů.⁵

2. Premonstráti v Čechách, Strahovský klášter

První premonstrátský klášter v Čechách vznikl v letech 1142 až 1143 v Praze na Strahově. Založil jej olomoucký biskup Jindřich Zdík (asi 1083 až 1150, biskupem od r. 1126) nedlouho poté, co roku 1138 vykonal pouť do Svaté země. Založení kláštera podpořil kníže Vladislav II. (asi 1110 až 1174, od r. 1140 český kníže, v letech 1158–1172 druhý český král označovaný jako Vladislav I.) a jeho žena Gertruda Babenberská (asi 1118 až 1150). Roku 1143 pozval Jindřich Zdík do Čech premonstráty ze Steinfeldského kláštera v severním Porýní-Vestfálsku, kteří na Strahově začali rozvíjet život řeholního společenství. Tak vznikla Královská kanonie premonstrátů na Strahově – *Regia canonia strahoviensis in Monte Sion, Pragae*.⁶ Strahovský klášter je jedním z nejstarších nepřetržitě existujících premonstrátských klášterů na světě, patří k významným místům naší země.

⁵ O řádu premonstrátských řeholních kanovníků viz např. [Bm2], [Lg], [On] a [VSF].

⁶ Originál zakládací listiny Strahovského kláštera se nedochoval, nejstarší známý (neúplný) opis je z roku 1410. Jeho latinské znění viz *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae* (Tomus I, Pragae MCMIV–MCMVII, Num. 156, s. 157–161), český překlad viz *Letopis Vincencův a Jarlochův*, Praha, 1957, s. 188–190. O Strahovském klášteře viz [KL] a <https://www.strahovskyclaster.cz> [20.1.2022].

Premonstráti postavili na Strahově nejdříve dřevěný klášter a krátce poté kamennou románskou baziliku, která existovala (celá nebo jen zčásti) již roku 1149. Po jejím dokončení stavěli kamenné klášterní budovy, které byly zhruba dokončeny v osmdesátých letech 12. století. Po požáru roku 1258 byl klášter obnoven. Vypleněn byl za husitských válek, dlouhá léta byl v úpadku. Od obnovy strahovského kláštera roku 1436 až do doby pobělohorské žil v klášteře většinou pouze opat a jeden kanovník. Až koncem 16. století byl klášter i jeho aktivity postupně oživeny. Kostel i klášterní budovy byly přebudovány a zahrady zvelebeny. Všestranný rozvoj kláštera, duchovní, stavební i ekonomický, pokračoval i v 17. století. Koncem třicetileté války byl klášter vypleněn a vyloupen, ve druhé polovině 17. století byl obnoven a opět začal vzkvétat.

Románské křídlo konventu bylo v letech 1671 až 1674 přestavěno v barokním stylu podle projektu Giovanniho Domenica Orsiho (1634–1679). Po roce 1682 byla vystavěna budova opatství podle návrhu Jeana Baptisty Matheya (1630–1696).

Další pohromu klášteře přineslo francouzské obléhání Prahy roku 1742 a pruské ostřelování roku 1751, kdy byly poškozeny budovy konventu. Na odstranění škod a přebudování kláštera se podílel Anselmo Martin Lurago (1701–1765). Na výzdobě klášterních budov a baziliky v různých obdobích pracovali malíři Jan Jiří Hering (1580–1644), Antonín Arnošt Steveno ze Steinfelsu (asi 1608 až 1675), Michael Leopold Willmann (1630–1706), Jan Kryštof Liška (asi 1650 až 1712), Jiří Vilém Josef Neunhertz (1689–1749), František Kristián Ezechiel Nosecký (později řádovým jménem Siard, 1693–1753), František Xaver Karel Palko (též Balko, 1724–1767/1770) a sochaři Ondřej Filip Quitainer (1679–1729), Jan Antonín Quitainer (1709–1765) a Ignác František Platzer (1717–1787).

V 19. století již neprobíhaly žádné větší přestavby a úpravy kláštera. V té době byl klášter rozsáhlým souborem budov (konvent, knihovna, budova opatství, budova provizoriátu), patřila k němu bazilika, hospodářské budovy (stáje, sýpky, pivovar apod.) a dvě nepřístupné zahrady [konventní (dnes stále nepřístupná) a opatská (dnes letní restaurace)], malá *Vyhlička s vinicí* a *Velká strahovská zahrada* na Petříně. Měly charakter ovocného sadu i lesní odpočinkové zóny.

Roku 1950 byl klášter zrušen, od roku 1953 byly budovy využívány *Památníkem národního písemnictví*. Byl však proveden archeologický průzkum celého areálu a částečně obnovena románská podoba kláštera. Po roce 1989 se do kláštera vrátili premonstráti. Rekonstrukce objektu pokračuje, v roce 1992 byla provedena rozsáhlá oprava baziliky. Roku 2018 *Královská kanonie premonstrátů na Strahově* sdružovala 75 kanovníků, kteří žili v klášteře nebo na farách v českých zemích, případně na Slovensku.

Nejdůležitějším objektem strahovského areálu je bazilika Nanebevzetí Panny Marie. První bazilika zde byla vystavěna v románském stylu ve druhé polovině 12. století. Po devastujícím požáru (1258) byla přestavěna v gotickém slohu,

severní loď byla rozšířena o kapli sv. Voršily (dnes kaple sv. Norberta). Další přestavba se uskutečnila v letech 1601 až 1605 za opata Jana III. Lohelia (1549–1622). Byly při ní odstraněny následky husitského vyplnění kláštera a dlouhotrvající chátrání baziliky i kláštera, nově byly vystavěny obě věže a nové průčelí. Další renesanční úpravy probíhaly v letech 1630 až 1631 za opata Kašpara z Questenberku (Caspar von Questenberg, 1571–1640, opatem od r. 1612). Byla prodloužena loď baziliky, vystavěno nové průčelí a v jižní lodi vybudována kaple Panny Marie Pasovské. Poslední velká přestavba se uskutečnila pod taktovkou již zmíněného Anselma Martina Luraga v 18. století. V letech 1742 až 1758 byla bazilika vyzdobena osmi velkými freskami, dvaatřiceti malými freskami a cyklem dvanácti nástěnných obrazů ze života sv. Norberta. Papež Jan Pavel II. (1920–2005, papežem od r. 1978) roku 1992 strahovskou baziliku povýšil – nyní je označována jako *Basilica minor*.

Od nejstarších dob existovala na Strahově klášterní knihovna, během staletí se její knižní fond rozrůstal, na přelomu 16. a 17. století již byl pro knihy zřízen samostatný sál. Knihovna utrpěla ztráty v období třicetileté války (např. v roce 1648 při švédském rabování).

Architekt Giovanni Domenico Orsi vybudoval v letech 1671 až 1674 *Teologický sál* s barokní knihovnou, která má dnes asi 18 tisíc svazků. Nástropní fresku a fresky ve zdobených štukových polích vytvořil v letech 1721 až 1727 Siard Nosecký. Představují základní ideje moudrosti, zobrazují staré latinské citáty (*Vědění je namáhavé, ale užitečné, Lepší je moudrost než síla* apod.). V knihovně byla v masivních barokních skříních umístěna zejména teologická literatura. Dnes jsou v sále i holandské glóby ze 17. až 19. století. Ve spojovací chodbě byl později zřízen kabinet kuriozit (předchůdce muzea), v němž byly vystavovány různé přírodniny a vycpaná zvířata.

O století později, v letech 1783 až 1785, byl postaven klenutý *Filozofický sál* ve stylu pozdního baroka a raného klasicismu; vznikl přestavbou staré klášterní sýpky. Má délku 32 metrů, šířku 10 metrů a výšku 14 metrů. Jeho architektem byl Ignác Alois Jan Nepomuk Palliardi (1737–1824). Na sochařské výzdobě se podílel Ignác František Platzer, nástropní fresku ve stylu rakouského rokoka vytvořil roku 1794 Franz Anton Maulbertsch (1724–1796). Zobrazuje působení Boží moudrosti v dějinách lidstva. Téměř dokončený *Filozofický sál* byl roku 1792 upraven, aby mohl pojmout mobiliář i inventář ze zrušeného premonstrátského kláštera Louka u Znojma. V novém sále bylo uloženo asi 42 tisíc svazků.

Klasicistní průčelí knihovny bylo dokončeno roku 1783. Pozoruhodné je tím, že kromě bohaté výzdoby (pilastry, vlysy, štít, vázy, plastika zobrazující zeměkouli, žezlo, kružítko a knihy) je ozdobeno medailonem císaře Josefa II., který roku 1781 vydal nařízení o zrušení klášterů; strahovský klášter však zrušen nebyl. Je to velmi netypická ozdoba pro církevní stavbu.

V současné době tvoří knihovnu dva sály spojené chodbami. Knihovna uchovává asi 200 tisíc knih, z toho asi 3 000 vzácných rukopisů a 1 500 prvotisků.

Strahovský klášter pečoval o duchovní kulturu, vzdělanost i umění. Od 18. století začal budovat sbírku obrazů, soch a uměleckých předmětů. Opat Jeroným Josef Zeidler (1790–1870, opatem od r. 1834) roku 1834 rozhodl, že v klášteřu bude vytvořena obrazárna. Byly v ní umístěny čtyři stovky cenných obrazů, např. *Růžencová slavnost* od Albrechta Dürera (1471–1528). V průběhu 19. století a v první polovině 20. století se klášterní sbírka úspěšně rozrůstala a byla pečlivě katalogizována. I když sídlila v prostorách klauzury, navštěvovali ji milovníci umění z celého světa. Obrazárna byla jednou z nejvýznamnějších sbírek umění ve střední Evropě. Po roce 1950 došlo k jejímu znehodnocení, neboť její nejlepší část přešla do *Národní galerie* v Praze, části byly rozvezeny do různých sbírek. V devadesátých letech se premonstrátům z větší části podařilo bývalý sbírkový fond zcelit. Dnes čítá asi 1 500 obrazů, soch a grafik zahrnujících období od 14. do 19. století. Část sbírky je přístupná veřejnosti v prostorech kláštera. V roce 2014 byla veřejnosti zpřístupněna i klášterní pokladnice shromažďující liturgické předměty ze 17. až 20. století (monstrance, kalichy, relikviáře, oděvy atd.).

Nedlouho po založení strahovského kláštera vznikaly u nás další premonstrátské kláštery: Litomyšl (r. 1090 založen jako benediktinský, r. 1145 benediktini vypuzeni a uvedeni premonstráti, r. 1344 změněn na biskupství), Doksany (ženský, r. 1143/50, zrušen r. 1782), Želiv (r. 1144 založen jako benediktinský, r. 1147 benediktini vypuzeni a r. 1149 uvedeni premonstráti), Louňovice (ženský, r. 1149/50, zničen husity r. 1420), Klášterní Hradisko u Olomouce (r. 1078 založen jako benediktinský, r. 1150 benediktini vypuzeni a uvedeni premonstráti, r. 1784 zrušen, přeměněn na vojenskou nemocnici), Dolní Kounice, Rosa coeli (ženský, r. 1181, zanikl v první třetině 16. století), Milevsko (r. 1187, zrušen r. 1785), Louka u Znojma (r. 1190, zrušen r. 1784, přeměněn na kasárna), Teplá (r. 1193), Chotěšov (ženský, r. 1202, zrušen r. 1782), Zábřdovice (r. 1209, zrušen r. 1784) a Nová Říše (ženský, r. 1211, přeměněn na mužský r. 1582).⁷

3. Ostatky svatého Norberta

Po rozšíření luterské reformace v Sasku byl premonstrátský klášter v Magdeburku zabrán protestanty. Mnohé zahraniční kanonie proto usilovaly o přenesení ostatků sv. Norberta, zakladatele premonstrátského řádu a magdeburského arcibiskupa, na bezpečnější místo. Protestantští představitelé města je však stále odmítali vydat. Situace se změnila až po porážce vojska dánského krále Kristiana IV. [vedeného generálem Petrem Arnoštem II. Mansfeldem (1580–1626)] u Desavy dne 25. dubna 1626 císařskými vojsky pod velením Albrechta z Valdštejna (1583–1634).

⁷ Nyní jsou premonstrátské kláštery na Strahově, v Želivě, Teplé, Nové Říši a Doksanech, k tomu přistupuje *Kongregace sester premonstrátek* na Svatém Kopečku u Olomouce. Ženský klášter v Doksanech byl obnoven roku 1998, jsou zde mimo jiné vyráběny premonstrátské oděvy. Na Slovensku je premonstrátský klášter v Jasové nedaleko Košic, založen byl před rokem 1173. O činnosti premonstrátského řádu na našem území viz např. [AD] a [Č1].

Od roku 1625 se snažil získat ostatky sv. Norberta i strahovský opat Kašpar z Questenberku a nakonec se mu to podařilo. Měl totiž podporu císaře Ferdinanda II. (1578–1637, císařem od r. 1619), který převoz ostatků politicky zaštitil. Navíc dal pokyn Albrechtovi z Valdštejna, aby jeho vojsko převozu ostatků napomohlo a jistilo jej. Dne 11. prosince 1626 byly ostatky sv. Norberta provizorně uloženy v Doksanech, počátkem roku 1627 dopraveny na Strahov a pohřbeny před oltářem v bazilice Nanebevzetí Panny Marie. Strahovský klášter tak nabyl prestiže a stal se v Evropě významným centrem premonstrátského řádu.⁸

Velkolepá slavnost související se získáním ostatků světce se konala 2. května 1627. Opat Kašpar z Questenberku dal k oslavám vytisknout ilustrované knihy a vyrazit slavnostní medaili, kterou vytvořil rytec a mincmistr Donát Starck. Pražští premonstráti si u papeže vymohli zákaz odebírání relikvií – dodržován byl až do 19. století. V návaznosti na tyto oslavy namaloval Jan Jiří Hering v letech 1627 až 1630 na opatovo přání cyklus deseti pláten 5 × 2,4 m se scénami ze života sv. Norberta. Umístěny byly ve strahovské basilice.⁹ Kardinál Harrach¹⁰ připojil sv. Norberta k patronům české země.

Roku 1873 byla ve strahovské bazilice Nanebevzetí Panny Marie upravena kaple sv. Voršily, z hlavní lodi do ní byly přeneseny ostatky sv. Norbeta a uloženy v ebenové rakvi do bohatě zdobeného sarkofágu pod knížecí korunou na sloupech. Kaple byla uzavřena zdobenou mříží a nově vysvěcena jako kaple sv. Norberta.¹¹

4. Premonstráti v západních Čechách, Tepelský klášter

Roku 1193 byl v západních Čechách na říčce Teplá, v místech, kde snad v předchozím století ještě existovalo slovanské hradiště, založen klášter. Nedaleko vznikla osada Teplá, která roku 1385 získala městská práva.

Tepelský klášter založil český šlechtic Hroznata (1160/70–1217), který působil jako velitel hraničářů v oblasti dnešního Tepelska a Chodska. Vznik kláštera je spjat s třetí křížovou výpravou (1189–1192), kterou roku 1187 vyhlásil papež Řehoř VIII. (1100–1187, papežem od r. 1187). Jejím cílem mělo být opětovné dobytí Jeruzaléma. K výpravě se přihlásili Friedrich Barbarossa (1122–1190), císař říše římské, Filip II. August (1165–1223), francouzský král, Jindřich II. (1133–1189), anglický král, a posléze i Richard I. (1157–1199), nový anglický král.

⁸ Viz [Str2]. Někdy se uvádí, že pravé ostatky sv. Norberta zůstaly v Magdeburku a převezeny byly ostatky podvržené.

⁹ V 18. století byly přepraveny do klášterního kostela Navštívení Panny Marie v Milevsku, roku 2010 byly vráceny na Strahov. V současnosti jsou plátna restaurována pod vedením RNDr. Mileny Nečasové akademickým malířem Janem Stöcklem. Viz [Str1], [Op] a [Mj].

¹⁰ Arnošt Vojtěch z Harrachu (Ernst Adalbert von Harrach, 1598–1667), biskup tridentský od r. 1665, 13. arcibiskup pražský a 28. velmistr řádu Křížovníků s červenou hvězdou od r. 1623, kardinál od r. 1626.

¹¹ O přenesení a uložení ostatků sv. Norberta na Strahov viz např. [Č2] a [Str1].

Německé vojsko se pod vedením císaře Friedricha Barbarossy vydalo roku 1188 přes Uhry a Byzanc do Svaté země, kde však císař roku 1190 zemřel. Český oddíl Děpolda II. Přemyslovce († 1190) se zapojil do křížové výpravy jako součást německé armády. Francouzské a anglické vojsko zvolilo cestu po moři.

Hroznata se o účasti Čechů na křížové výpravě dozvěděl roku 1190, rozhodl se, že se k ní připojí. Během prvních měsíců roku 1191 však poznal, jak je vojsko nepřipravené, od výpravy se odvrátil a do Svaté země s vojskem nepokračoval. Vypravil se do Říma, kde získal dispens od papeže Celestýna III. (1106–1198, papežem od r. 1191). Slíbil, že místo účasti na křížové výpravě vybuduje klášter. Slib splnil, roku 1193 založil v Teplé klášter ke cti Matky Boží P. Marie, který se nedlouho poté stal centrem Tepelské kanonie (*Canonia Teplena*).

Roku 1195 Hroznata přislíbil, že se zúčastní příští křížové výpravy. Roku 1197 pořídil poslední pořízení pro případ smrti – Teplou v něm odkázal na věčné časy premonstrátům. V srpnu 1197 byl opět v Římě. Papež Celestýn III. vzal tepelský klášter pod svou ochranu a dal jej k dispozici premonstrátskému řádu. První premonstráti dorazili do Teplé ze strahovského kláštera.

Roku 1199 vyhlásil papež Innocenc III. (1160–1216, papežem od r. 1198) další křížovou výpravu, Hroznata se k ní připojil. Vojsko však do Svaté země nedorazilo; v letech 1203 a 1204 drancovalo Konstantinopol a jeho okolí. Hroznata se opět od výpravy odpoutal, vrátil se do Říma, roku 1202 si vyžádal dispens od Innocence III. a slíbil postavit další klášter. Papež potvrdil svou ochranu tepelského kláštera a požehnal Hroznatovu rozhodnutí vstoupit k premonstrátům. Řádové roucho Hroznata přijal přímo od papeže, noviciát zahájil ještě v Římě, sliby však složil až v Teplé. Po návratu do Čech založil na přání své sestry ženský klášter v Chotěšově. Jako první do něj přišly premonstrátky z Doksan.¹²

Pro spory s opatem Janem (opatem 1197 až 1233) opustil Hroznata klášterní komunitu. Poté, co se ukázalo, že právo bylo na jeho straně, se na jaře 1217 triumfálně vrátil. Dne 4. května 1217 se vydal na inspekční cestu do Hroznětína, byl zajat (snad loupeživými rytíři) a vězněn na neznámém místě (snad na hradě Kynšperk u Chebu, Chebsko tehdy ještě k Čechám nepatřilo). Jeho věznitelé očekávali tučné výkupné, Hroznata však odmítl prozradit svou identitu, a tak se spolubratři ani nedozvěděli, kde se nachází. Teprve když do kanonie dorazila krátká zpráva o jeho osudu, opat poslal výkupné. Vyzvednuto však bylo jen jeho mrtvé tělo, neboť Hroznata 14. července 1217 zemřel. Tak získal označení mučedníka.¹³

Hroznatovo uctívání sice odpovídá kanonickým předpisům z roku 1634, podle nichž je přípustné uctívání tzv. lokálních světců, které existuje buď od nepaměti, nebo alespoň po dobu sto let bez přerušení. Přesto se tepelští opati již od roku 1638 pokoušeli o řádný kanonizační proces (tzv. *římskou kanonizaci*),

¹² O vzniku chotěšovského kláštera viz [Kt].

¹³ O Hroznatovi viz např. [H2], [H16], [Kp1], [Kp2], [Kp3], [Kp4], [Kp5] a [Že].

avšak bez úspěchu. Diecézní proces proběhl v Praze až v letech 1889 až 1892, zakončen byl v Římě roku 1897, kdy papež Lev XIII. (1810–1903, papežem od r. 1878) Hroznatu beatifikoval (prohlásil za blahoslaveného). Kanonizační proces probíhá od roku 2004.

Pro svátek blahoslaveného Hroznaty byl zvolen 14. červenec jako připomenutí jeho skonu. Roku 1993 se Hroznata stal patronem plzeňské diecéze, vězňů svědomí, vězňů pro víru a pronásledovaných křesťanů.

Klášterní románsko-gotický trojlodní kostel Zvěstování Páně byl v Teplé postaven v letech 1193 až 1232, vysvěcen byl roku 1232 pražským biskupem Janem II. z Dražic († r. 1236) za přítomnosti krále Václava I. (1205–1253, králem od r. 1230). Zakladatel kláštera Hroznata zde byl roku 1217 pohřben, v dlažbě kostela před oltářem je dosud náhrobní kámen s nápisem a původní Hroznatův sarkofág.

Vzkvétající klášter byl v roce 1380 postižen epidemií moru a ztratil velkou část kanovníků. V kraji se od následujícího roku usídlovali němečtí kolonisté. Za husitských válek byl klášter uchráněn plenění a díky politice opata Zikmunda Hausmanna (1458–1506) úspěšně vzkvétal.

Tepelský klášter se snažil čelit reformaci, pevně stál na straně katolíků. V časech českého stavovského povstání a v bouřlivém čase třicetileté války v něm dočasné útočiště našli např. kancléř Slavata,¹⁴ pražský arcibiskup Jan III. Lohelius (opat strahovského kláštera v letech 1586–1612, arcibiskup od r. 1612) i strahovský opat Kašpar z Questenberku.

Po bitvě na Bílé Hoře se premonstráti snažili na Tepelsku, Chebsku a Plzeňsku obnovit katolickou víru. Šířili víru a vzdělanost ve farnostech, které spadaly pod jejich klášter.

Značné škody utrpěl tepelský klášter za třicetileté války. Vojska Friedricha Falckého (1596–1632) klášter vyplnila, švédské vojsko jej v letech 1641 a 1648 vydrancovalo. Navíc byly roku 1659 budovy konventu a prelatury značně poškozeny požárem.¹⁵

Koncem 17. století byly upraveny střechy kostelních věží a okna kostela, bylo postaveno nové křídlo prelatury a konvent, letní refektář byl bohatě vyzdoben. Barokní úpravy byly provedeny i na hospodářském zázemí kláštera (lesní správa, sýpka, nádvoří), zasáhly i klášterní zahrady a park. Zahrada sloužila zčásti veřejnosti, zčásti byla součástí klauzury. Tvořily ji užitkové plochy (zeleninové a bylinkové záhony, skleníky) i odpočinkové zóny pro opata a členy řádu.

Koncem 17. století a v prvních dvou desetiletích 18. století proběhla rozsáhlá barokní přestavba téměř celého areálu kláštera (kostel, konvent a prelatura). Budovy byly přestaveny za opata Raymonda II. Wilferta (opatem 1688 až

¹⁴ Vilém Slavata z Chlumu a Košumberku (1572–1652), český šlechtic, spisovatel, podporovatel katolické církve, karlístejský purkrabí a královský místodržitel.

¹⁵ O vývoji a významu kláštera v Teplé od jeho vzniku až do 17. století viz [Do].

1724),¹⁶ kostel Zvěstování Páně byl upraven v pozdním barokním stylu. V padesátých letech 18. století byla zhotovena nová vnitřní výzdoba, na níž se podíleli kameník a mramorář Josef Lauer mann (1722–1772), řezbář a sochař Ignác František Platzer a malíř Petr Jan Molitor (1702–1756). Jednalo se zejména o nové oltáře a úpravu kaplí, nové soubory dřevěných soch světců a církevních otců a řadu dalších dekorací. Kaple v severní lodi barokního kostela byla upravena jako Hroznatova kaple, byl v ní vybudován mramorový oltář, na který byl roku 1898 uložen relikviář s ostatky blahoslaveného Hroznaty. V kapli jsou fresky zobrazující scény z Hroznatova života a olejomalba; jejich autorem je Eliáš (Elias) Dollhoff (1703–1773).

Ekonomické problémy nastaly v období prusko-rakouských válek, klášter se však s nimi zdárně potýkal. Bouřlivým časem jej provedl opat Jeroným František Ambrož (Hieronymus Ambros, opatem v letech 1741 až 1767), díky jehož aktivitám klášter prosperoval.

V 19. století se tepelský klášter stal centrem vědy, kultury a umění, budoval knihovnu, sbírku přírodnin a fyzikální kabinet.¹⁷ Na jeho rozkvětu mělo podíl několik opatů, zejména Kryštof Heřman hrabě z Trautmannsdorfu (opatem v letech 1767 až 1789), Raymond IV. Hübl (opatem 1891–1801), Chrysostomus Laurentius Pfrogner a Karel Kašpar Reitenberger.¹⁸

Chrysostomus Laurentius (Lorenz) Pfrogner (1751–1812) ukončil roku 1774 filozofická studia na pražské univerzitě a získal doktorát filozofie. Vzdělání mu umožnila podpora premonstrátského řádu, do něhož vstoupil roku 1775. Po složení řeholních slibů pokračoval ve studiu teologie na pražské univerzitě. V roce 1788 se stal prefektem studií v Praze, o dva roky později obhájil doktorát teologie a roku 1791 se na pražské univerzitě stal profesorem církevních dějin. V roce 1796 byl děkanem Teologické fakulty a roku 1802 rektorem pražské univerzity. Měl široké znalosti teologie, ale též matematiky a experimentální fyziky. Opatem tepelského kláštera byl v letech 1801 až 1812, významným způsobem přispěl k jeho rozkvětu a učinil z něj místo, kde zkvétaly rozmanité vědní obory a kultura. V době, kdy byl opatem, vznikl v Plzni Filozofický ústav, tepelský klášter převzal jeho řízení a přispěl k jeho rozkvětu.¹⁹ Pfrogner měl šťastnou ruku při výběru profesorů plzeňského gymnázia i Filozofického ústavu. Všestranně podporoval vzdělávání a vědeckou práci v Teplé i v Plzni. Roku 1797 byl požádán vídeňským ministrem Jindřichem Františkem hrabětem z Rotterhanu (1738–1809), aby vypracoval plán teologického studia pro rakouské univerzity. Pfrogner je autorem několika filozofických spisů a prací věnovaných dějinám církve a výchově.²⁰

¹⁶ V seznamech tepelských opatů kolísá zápis jeho jména: Raimund, Rajmund, Raimund. To platí i pro další opaty tohoto jména.

¹⁷ O klášterní knihovně, uměleckých kolekcích, sbírkách přírodnin a o fyzikálním kabinetu viz např. [Gr2] a [Kri], s. 197–199. O nákupu sbírkových předmětů a darech rozšiřujících sbírky přírodnin viz korespondence Filipa Matouše Klimeše uložená v archivní složce [Ch-8].

¹⁸ O těchto čtyřech opatech bude podrobněji pojednáno v kapitole o plzeňském gymnázium a Filozofickém ústavu.

¹⁹ O vztahu kláštera ke školství na Plzeňsku, resp. o budování škol v 19. století viz [Gr2].

²⁰ Viz například *Einleitung in die christliche Religions- und Kirchengeschichte überhaupt*

Poznamenejme, že v čase Hübla a Pfrognera klášter prošel jistou vnitřní krizí, která pramenila ze střetu konzervativní teologie a osvícenských myšlenek evropských filozofů a spisovatelů.

Opat Raymond IV. Hübl, který měl pověst dokonalého kanovníka a výborného hospodáře, se pokusil o zlepšení správy kanonie a zvýšení kázně bratrů. Jeho hospodářské experimenty nevhodné pro tepelské podnebí se nevydařily, klášter se též musel podílet na výdajích spojených s francouzskými válkami. Hospodářská prosperita tudíž nemohla být nastartována. Obnova kázně byla značně problematická. Výstižně ji roku 1857 popsal plzeňský profesor a pozdější tepelský převor Hugo Jan Nepomuk Karlík:

... A co do kázně klášterní, tu se ukázalo, že opat náramný jsa dobrák, nemá dosti ráznosti a statnosti, aby se duchu času opřel a ve slušnou kázeň pojal, zvláště mladíky, z generálního studium pražského se vracející, jichž osvícený duch dávno nad zatemnělé mnišství se byl povznesl. Přestávaje tedy na tom, že křiklavé zlé zvyky odstranil, trpěl ostatní vše, boje se, aby neztratil popularity. Tenkrát bylo by ovšem výborně prospělo, kdyby si byl prelat studia domácí zřídil a od mladosti bratry kázně klášterní navykal. Měl on to ovšem také v úmyslu, ale nahlížeje, že duchovní v generálním studium pražském vychovaní k tomu sotva se hodí, upustil od výborné myšlénky.

... učený opat Dr. Chrysostom Pfrogner, podpíraje se na novější zákony císařské (2. Dubna 1802) přemohl poněkud ducha světa a lepší řád u klášter uváděti počal. Jsa úplně obeznámen s veřejnými studii, přesvědčil se, že se nehodí, aby mladší bratří kázně klášterní navykli a církevní zásady si osvojili. Z těch příčin zřídil domácí studia, která ale tehdáž pro nedostatek řádného organismu dařiti se nechtěla, – anobrž i přestati musila, když opatova pozornost a činnost jinam se obrátila. Vláda totiž upouštějíc od zvratných zásad věku nedávno minulého, zamýšlela školy veřejné vložiti v ruce duchovenstva. Tepelský klášter uvázal se r. 1805 v ústav filosofický v Plzni a r. 1809 převzal tamnější gymnasium. Věci tyto staly se příčinou, že studia domácí přestala, a mladší bratří zas na universitě studovati musili. Která hlava byla čilejší, musila se s předměty buď filosofickými buď gymnasiálními obírat, s nenemalou ujmou studií theologických. ([Kar2], s. 310)

Na počátku 19. století se tepelský klášter začal výrazně angažovat v rozvoji lázeňské péče v prostoru dnešních Mariánských Lázní. Tamní krajina patřila od nepaměti do majetku tepelského kláštera, byla však bažinatá, zarostlá hustým lesem a téměř neobydlená. Léčivé prameny, které zde vyvěrají, zejména tzv. *Mariin pramen*, byly známy od nepaměti. Nechali je zkoumat roku

und in die Kirchengeschichte Böhmens insbesondere (2 svazky, 1801), *Über den Begriff der Selbstbeurteilung* (1804), *Über den Ursprung des Guten und des Bösen nach allen Bedeutungen* (1806), *Über die menschliche Bildung und ihr Verhältnis zur letzten Bestimmung* (1810). Řada Pfrognerových prací (rozsáhlá německy psaná díla, oslavné verše i kázání) se dochovala v knihovně tepelského kláštera. Viz Pfrogner, Lorenz Chrysostomus, [Wur], 22. díl, s. 204–206, [Goo], 2. svazek, s. 32–33, 3. svazek, s. 167, [BLG], 3. díl, s. 204, a [EBL], 2. díl, s. 55. Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Chrysostomus_Laurentius_Pfrogner [1.5.2021]. Viz též [Hu3].

1528 císař Ferdinand I. a v letech 1765 až 1766 císařovna Marie Terezie. Tepelský klášterní lékař Johann Josef Nehr (1752–1820) začal roku 1779 usilovat o zvelebení místa v okolí pramenů, domníval se, že má potenciál přilákat pacienty. Podařilo se mu přesvědčit opata Trautmannsdorfa a tepelské kanovníky, aby v létě podstoupili lázeňskou pitnou kúru. Jeho nápad byl úspěšný. Pro rychlejší rozvoj lázeňství bylo nutno nákladně kultivovat krajinu. Opat po dvou léčebných pobytech svolil, aby byl v blízkosti *Mariina pramene* postaven dřevěný hostinec s koupelnami, kde by mohlo probíhat léčení a kde by hosté mohli bydlet. Po krátkém čase však opata projekt lázní přestal zajímat, neboť byl vyzván hornoslavkovským správcem, aby nerušil vývoj lesní rezervace a nezasahoval do přírodního prostředí. Připravené peníze a materiál nechal opat použít na stavbu školy v Rájově; zasadil se však, aby byla zrušena tzv. lesní rezervace a kolem pramenů povolena výstavba lázeňských objektů. Klášter musel komoře království Českého zaplatit 11 000 zlatých a postoupit jí část klášterních lesů. Cesta k budování lázní byla však otevřena.

Lékař Nehr²¹ nechal roku 1807 na své náklady u léčivých pramenů postavit velký lázeňský dům *Zlatá koule* (dům č. 26), v němž se ubytovali první hosté a pacienti. Stal se centrem lázeňské péče.²² Ve stejném roce byla dokončena stavba *Starých lázní* (dům č. 1), které byly roku 1812 rozšířeny a v letech 1815, 1819 a 1820 za opata Reitenbergra přebudovány.²³ Roku 1807 byl ještě postaven *Trakteurhaus* (dům č. 2), hostinec, který sloužil k ubytování hostů *Starých lázní*.²⁴ Mariánské Lázně postupně nabízely horké i studené koupele, slatinové koupele, plynné lázně, pitné kúry, ale i využití knihovny, čítárny, občerstvení aj.

Opat Pfrogner výstavbu dalších dřevěných lázeňských budov kolem léčivého pramene podporoval. Postaven byl domek pro hosty, který poskytoval ochranu při nepříznivém počasí, a kaplička, zřízeny byly dřevěné i kamenné kádě na jímání vody a na její ohřívání pro koupele. O něco později byl vybudován první klášterní lázeňský dům s parními koupelnami.

Pfrognerovým nástupcem byl Karel Kašpar Reitenberger (1779–1860), který pocházel z české rodiny z městečka Úterý. Po studiu na gymnáziu v Plzni a v Praze vstoupil roku 1800 do premonstrátského řádu a s jeho podporou roku 1804 absolvoval pražskou Teologickou fakultu. V letech 1804 až 1806 byl kaplanem na faře v Teplé, od roku 1807 byl více sekretářem opata Pfrognera

²¹ Johann Josef Nehr se narodil v Teplé, kde vystudoval klášterní školu a s podporou opata Trautmannsdorfa pokračoval ve studiu na pražské univerzitě (Filozofická fakulta, Lékařská fakulta). Roku 1778 byl promován lékařem. O rok později si ho opat Trautmannsdorf vybral jako klášterního lékaře. Nehr se zasloužil o rozvoj lázeňské péče a terapie využívající bohaté a kvalitní prameny. O průzkumu minerálních vod v Mariánských Lázních napsal několik studií (viz např. *Beschreibung der mineralischen Quellen zu Marienbad*, 1813, 1817, 1817). Více viz [DBE], 7. díl, s. 359, [EBL], 2. díl, s. 12–14, [BLG], 3. díl, s. 17, a [ÖBL], 7. díl, s. 60.

²² Po Nehrově smrti zakoupil roku 1820 tento dům tepelský klášter a dal jej modernizovat. Roku 1842 byl dům zbourán a na jeho místě vybudován nový hotel. Více viz [Fg].

²³ Viz [Fg], zejména s. 25–27. Další přestavby a úpravy probíhaly za dalších opatů v letech 1828, 1838, 1839, 1844 a 1854.

²⁴ Roku 1844 byl zbourán, musel uvolnit místo pro faru a školu.

a jeho blízkým spolupracovníkem, mnohému se od něho naučil. Po jeho smrti se stal opatem a na této pozici působil až do roku 1827. Podporoval plzeňské školství a aktivity českých vlastenců a buditelů z řad pedagogického sboru a držel nad nimi ochrannou ruku. Díky svým kontaktům je uváděl do kruhů šlechty a bohatých měšťanů. Inicioval setkávání profesorů, vědců, spisovatelů, umělců a mecenášů, pobízel je k diskusím o vědě, kultuře, vzdělávání a o problémech společnosti. Jako stoupenec katolické obnovy nesouhlasil se zrušením jezuitského řádu a s vydáním tolerančního patentu. Věnoval se ekonomickým záležitostem kláštera, na svoji dobu tak činil velmi netradičně, sebevědomě a nekonvenčně. Nebyl v dobrých vztazích s pražským arcibiskupstvím a vídeňským císařským dvorem.

Průzkumem mariánskolázeňských minerálních pramenů pověřil lékaře Nehra, který se již aktivitám souvisejícím s budováním lázní věnoval po boku opata Pfrognera. Tito tři jsou často považováni za zakladatele Mariánských Lázní.²⁵ Reitenberger rozhodl, že tepelský klášter bude financovat úpravu močálovitě krajiny a výstavbu Mariánských Lázní (lázeňské domy, nemocnice, kaple Panny Marie). Pro svoji vizi velkolepých lázní však potřeboval podporu vyšších kruhů. Získal ji roku 1817, když se v lázních léčil Anton Isidor hrabě Lobkovic (1773–1819), který opatu Reitenbergrovi poskytl svého zahradního architekta, uměleckého zahradníka a botanika Václava Skalníka (1776–1861) a přesvědčil Františka Antonína hraběte Libštejnského z Kolovrat (1778–1861), nejvyššího purkrabího království Českého, aby budované lázně povýšil na lázně veřejné.

Reitenbergrovou zásluhou byly na podzim roku 1818 Mariánské Lázně prohlášeny veřejným lázeňským místem, které začalo z nabízené léčebné péče prosperovat. Plány na výstavbu objektů v klasicistním a empírovém stylu vypracoval v letech 1818 až 1820 Jiří Fischer (1768–1828), profesor pražské polytechniky a zemský stavební ředitel, který půdorys města přizpůsobil podkovovitému tvaru divoké přírodní scenérie. Na odvodnění krajiny, vybudování terénních úprav, založení parků a sadů pracoval od roku 1817 Václav Skalník, který byl od roku 1824 purkmistrem Mariánských Lázní. Během jednoho desetiletí vyrostly kamenné domy, sloupová hala nad *Křížovým pramenem* (1818), terasa hlavní kolonády (1821), kolonáda nad *Ferdinandovým pramenem* (1825), veřejná lázeňská nemocnice (1825), *Zřídelní sál* (1827), drobné odpočinkové pavilony apod. Z bažin se postupně vynořilo krásné město plné parků, které dokonale splývaly s okolní přírodou. Není divu, že lázně přitahovaly významné osobnosti.²⁶

²⁵ O nejstarším osídlení lesního údolí u mariánskolázeňských pramenů, prvních osídlencích a stavbách viz [BŠ], zejména s. 8–9.

²⁶ Vývoj Mariánských Lázní od roku 1790 do roku 1823 a význačné lázeňské hosty připomíná [Uz], s. 106–107. Mezi proslulé hosty patřil v letech 1821 až 1823 Johann Wolfgang von Goethe. Ve svých dopisech německým přátelům popsal výstavbu lázní, atmosféru promenády, kvalitu péče i svá pravidelná nedělní setkávání roku 1821 s opatem Reitenbergrem při ranních kůrách u *Křížového pramene*, jejich diskuse o víře, náboženství, osvětě, školství, přírodě aj. Viz [Uz], s. 228. Reitenbergra považoval za vysoce vzdělaného, kultivovaného a schopného člověka.

Pozoruhodný doklad nejstaršího vývoje Mariánských Lázní od roku 1786 do roku 1855 podává německy psaná *Felbingerova kronika* [Fg], která zachycuje proměnu bažinaté krajiny v mezinárodně uznávané lázně.²⁷ Felbinger popsal výstavbu jednotlivých hotelů, hostinců, lázeňských domů a pavilonů, budování silnic a mostů, kolonády, divadla, kostela, zakládání parků, terénní úpravy, zahájení provozu léčebných pécí, kaváren, obchodů apod. Uváděl význačné návštěvy z kruhů vysoké šlechty a duchovenstva, popisoval různé slavnosti, zejména církevního charakteru, oslavy spojené s vysoce postavenými osobnostmi (panovníci, opati, biskupové, ...). Všiml si však i jmenování inspektorů lázní, farářů, správců zřidel a nájemců hostinců a lázeňských domů. Stranou jeho zájmu nezůstaly ani mimořádné události (úmrtí význačných hostů, rozmarný počasí, požáry, politické problémy, neúroda, dražota, války, neobvyklé astronomické a seismické jevy). Bez zajímavosti není, že v [Fg] jsou i Felbingerovy kresby význačných mariánskolázeňských budov a památek.

Všestranný úspěch Mariánských Lázní vedl k další intenzivní budovatelské aktivitě (odvodňování dalších území, odstraňování některých skal, úprava cest, výstavba promenády a luxusních ubytovacích zařízení).²⁸

Mariánské Lázně sice dosáhly světového ohlasu, ale návratnost klášterních financí byla zprvu pomalá. Úspěch premonstrátského projektu vzbuzoval na jedné straně závist, na druhé straně strach a intriky v klášteře, kde se mnozí obávali ekonomických problémů způsobených přílišnými výdaji. Opat Reitenberger měl sice velký podnikatelský talent a cit pro rozvoj lázní i kláštera, ale neměl dostatečný diplomatický takt či snad trpělivost, neuměl bratry přesvědčit o svých záměrech. Byl obviňován ze špatné péče o klášter, pomlouván, bylo na něho podáno udání až k císaři. Po vyšetřování byl roku 1827 sesazen a poslán do vyhnanství do premonstrátského kláštera ve Wiltenu nedaleko Innsbrucku, kde roku 1860, po třiatřicetiletém exilu zemřel.²⁹

Jedna z příčin nespokojenosti tepelských kanovníků s opatem Reitenbergrem mohla vyplývat i z toho, že veškeré finance směřoval na budování Mariánských Lázní. V tepelském klášteře v té době probíhaly jen „udržovací“ stavební práce, resp. naprosto nezbytné opravy hospodářského zázemí. Nezanedbatelnou roli při jeho sesazení hrálo prý i nepřátelství kancléře Metternicha, který nelibě nesl

²⁷ O kronice viz https://www.hamelika.cz/?cz_09-felbingerova-kronika,455 [8.8.2023]. Její česko-německá tištěná verze viz [Fg].

Jan Nepomuk Felbinger (1768–1855) byl účetním tepelského kláštera.

²⁸ Díky aktivitám tepelských premonstrátů výrazně narůstala potřeba pracovních sil různého zaměření. Z původních několika desítek obyvatel narostla populace v Mariánských Lázních roku 1842 na zhruba 850 osob. Ti se dokázali postarat ročně až o pět tisíc hostů a pacientů.

²⁹ Goethe podle [Uz], s. 231, pomlouvám nevěřil, poslal do Teplé výmarského superintendanta, který měl sesazenému opatovi vyjádřit soustrast. Policejní prezident hrabě Sedlnický byl samotným císařem Františkem I. pověřen, aby podnikl patřičné kroky, aby k setkání nedošlo, resp. aby při něm nenastaly problémy a nepatřičnosti. Císařský dvůr se patrně obával mezinárodní ostudy, kterou by postoj slavného básníka mohl vyvolat. O příčinách Reitenbergrova odvolání viz [284], [294] a [295]. V [Fg], s. 22, je uvedeno, že Reitenberger do Wiltenu odcestoval 23. října 1827.

stavební ruch a rozkvět Mariánských Lázní nacházejících se nedaleko jeho sídla v Kynžvartu.³⁰

Rozvoj lázní již nebylo možno zastavit. Další lázeňské objekty byly postupně budovány ve čtyřicátých letech, kdy město stále patřilo do majetku tepelského kláštera.³¹

Reitenbergrova budovatelská práce v Mariánských Lázních i v Teplé byla poprvé veřejně oceněna až roku 1875 za opata Maximiliána Liebsche. Mimo jiné byl připomenut jeho život, působení v klášteře, odvolání z funkce opata a pobyt ve Wiltenu.³² Roku 1906 byly jeho ostatky zásluhou opata Helmera převezeny a uloženy do opatské hrobky tepelského hřbitova.³³

U příležitosti 100. výročí Reitenbergrova narození, tj. v roce 1879, byla na promenádě před hlavní kolonádou slavnostně odhalena jeho socha. Autorem je vídeňský sochař Carl Kudmann (1838–1919), sochu odlil vídeňský litec Karl Turbarin. Jedná se o mohutnou bronzovou plastiku v nadživotní velikosti představující Reitenbergra v opatském rouchu s liturgickou čapkou, dlouhým pláštěm a opatským křížem zavěšeným na krku. V pravé ruce drží smotaný list, patrně zakládací listinu lázní, opírá se o sloupek, na jehož vrcholu je kniha, levou rukou ukazuje na své dílo. Mohutný mramorový podstavec vytvořil bavorský sochař a kameník Erhard Ackermann (1813–1880). Je na něm latinský nápis oslavující opatovo budovatelské dílo.

Roku 1930 u příležitosti 150. výročí Reitenbergrova narození sepsal historik Benedikt Brandl na základě detailního studia materiálů uložených v klášterní knihovně a archivu v Teplé rozsáhlejší studii věnovanou životu a dílu opata Reitenbergra (viz [Br2]). Připojil jeho rodokmen, několik fotografií Reitenbergrových portrétů z doby jeho života v Teplé i ve Wiltenu a obrázky starých Mariánských Lázní. Podrobně vylíčil nejen Reitenbergrovův život, ale i jeho podíl na rozvoji plzeňských škol, práci pro Mariánské Lázně aj.

V časech Pfrognera a Reitenbergra klášter proslul svou péčí o chudé talentované chlapce, které přijímal do svých řad, staral se o jejich výchovu, vzdělání a uplatnění. Arnold Oldřich Šindelář, plzeňský katecheta a premonstrátský kanovník, na péči řádu vzpomínal takto:

... do kláštera Tepelského, co sou tam ty bílí kněží a ty prý tám berou chudý študenty darmo a dostanou tam jídlo a všecko, co potřebujou. ... Musí prý

³⁰ Literárně jsou Reitenbergrovy snahy o budování Mariánských Lázní, jeho pokusy přilákat do nich významné zahraniční hosty, problémy v klášteře, intriky a udání zpracovány v článku [283]. Krásy Mariánských Lázní a léčebná péče v nich poskytovaná roku 1832 je zachycena v cestopisu [Kri], zejména viz s. 193–194.

³¹ O vývoji Mariánských Lázní viz např. [KH], zejména s. 110–143, a [JHH], kde je rozsáhlý přehled literatury o Mariánských Lázních. Viz též [Fg].

³² Viz [Schn] a [180].

³³ Viz např. https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Prokop_Reitenberger [1.6.2021]. Viz též [Ur1] a [281]. Analýza Reitenbergrova životního osudu, jeho díla a přínosu pro tepelský klášter dosud nebyla řádně provedena ani v české, ani v německé literatuře. Viz též [Goo], 2. svazek, s. 84–85, 3. svazek, s. 173–174, [NDB], 21. díl, s. 398, [DBE], 8. díl, s. 233, [BLG], 3. díl, s. 420, [EBL], 2. díl, s. 95, [ÖSS], 5. díl, s. 94–95, a [ÖBL], 9. díl, s. 63.

ale jeho rodiče slíbít, že sám musí zbýt, až se stanou knězem. ... Po obdrženém snídani byli předvoláni k představenému kláštera, kde byli vyslýchaný otec i syn, vše zapsáno a podepsáno. Po té byl synek odveden do učební síně, kde za nepřítomnosti otce byl podroben přijímací zkoušce, která byla velmi dobrá a byl ihned přijat do kláštera. ([Te], s. 104, 106)

Poznamenejme, že výuka v klášterní škole probíhala výhradně německy. Čeští žáci se museli samostatně a rychle naučit německy, což někdy vedlo k jejich úplnému národnímu odrození.

Po Reitenbergrově sesazení byl novým opatem zvolen Adolf Johann Koppmann (1781–1835). Do premonstrátského řádu vstoupil roku 1801, o šest let později byl vysvěcen na kněze. Roku 1808 začal vyučovat orientální jazyky v klášterní domácí škole (*Hauslehranstalt*) v Teplé. Roku 1811 se stal podpřevorem a dostal na starost výchovu noviců. Intenzivně se věnoval studiu klasických a orientálních jazyků, roku 1808 získal doktorát teologie. Jako vzdělaný teolog působil dlouhá léta jako univerzitní profesor v Praze (1813 až 1825, roku 1819 byl děkanem Teologické fakulty) a ve Vídni (1825 až 1828, roku 1828 byl děkanem Teologické fakulty). Byl znalcem řečtiny a Nového zákona, věnoval se biblické hermeneutice. V Praze byl kolegou Bernarda Bolzana (1781–1848), s jehož filozofií a vedením výuky hluboce nesouhlasil. Ve Vídni patřil k oblíbencům císařského dvora, prosazoval obnovu katolictví a omezení josefínských reforem. Byl to patrně on, kdo přispěl k Reitenbergrovu sesazení.³⁴ Dne 13. března 1828 byl zvolen novým tepelským opatem a zaujal Reitenbergrovo místo. Chyběl mu však jeho podnikatelský cit a budovatelský talent, byť měl dobré ekonomické vzdělání. Pokračoval v rozšiřování Mariánských Lázní, byť to nebyl jeho zásadní zájem.³⁵ V klášteře se snažil upevnit kázeň a poslušnost. Po více než pěti desetiletích obnovil klášterní školu pro formování noviců a mladých kleriků, neboť solidní vzdělání považoval za základní podmínku pro práci mladého duchovenstva. Koppmannovy zásluhy o rozvoj kláštera ocenil rakouský císař Ferdinand I. Dobrotivý zvláštním osobním dopisem.³⁶

O další rozkvět výstavby Mariánských Lázní se zasloužil Melchior Josef Mahr (1789–1842), který byl opatem tepelského kláštera od roku 1836. Řadu let pracoval jako inspektor pramenů,³⁷ podnikl několik cest do německých

³⁴ Dnes asi nelze prokázat ani vyvrátit, zda se chtěl stát tepelským opatem, a proto usiloval o Reitenbergrovo sesazení, zda využil pomluv a šířil je dál, resp. zda se nic z toho nezakládá na pravdě. Až do roku 1828 se totiž orientoval pouze na akademickou dráhu.

³⁵ Uvedme pro zajímavost, jak se z několika desítek či stovek lázeňských hostů na počátku 19. století klientela rozrůstala. V letech 1842 až 1853 lázně navštívilo po řadě 1 609, 3 113, 4 823, 3 068, 3 187, ? (údaj pro rok 1847 chybí), 1 750, 3 511, 5 052, 4 779, 4 865 hostů. Viz [Fg], s. 79, 86, 94, 98, 103, 115, 118, 125, 129, 139. Nejvíce návštěvníků bylo ubytováno v premonstrátských domech. Seznamy hostů (tzv. *Kurlisty*) vycházely v Mariánských Lázních od roku 1815. Lázně získaly světové jméno a prestiž, navíc začaly přinášet tepelskému klášteře obrovské zisky.

³⁶ O Koppmannovi viz např. [Goo], 1. svazek, s. 457–458, [BLG], 2. díl, s. 246, [EBL], 1. díl, s. 280, [ÖSS], 3. díl, s. 17–18, a [ÖBL], 4. díl, s. 120.

³⁷ Funkce lázeňského inspektora byla zřízena od prvního desetiletí 19. století, byl jí

lázní a rozvíjel obchodní kontakty, které umožnily vývoz minerální vody do Vídně i do zahraničí. Navázal na aktivity svých předchůdců, Mariánské Lázně otevřel pro klientelu z celé Evropy. Za jeho doby byla roku 1828 dokončena výstavba *Nových lázní* (dům č. 53), která byla započata na jaře roku 1827 za opata Reitenbergra. Budova se nacházela v blízkosti *Ambrožova pramene* a poskytovala moderní ubytování i péči. V letech 1833 až 1834 bylo rozhodnutím tepelských kanovníků dokončeno budování *Zasílatelství minerálních vod* (dům č. 22), které se nacházelo v bezprostřední blízkosti *Křížového pramene*. Nabízelo byt pro správce zřídels a prostory pro balení minerální vody a její rozesílání do celé Evropy.³⁸ V letech 1833 až 1835 byl dokončen *Tepelský dům* (dům č. 40), někdy označovaný jako „vrchnostenský dům“. Stal se nejlepším lázeňským domem v majetku tepelského kláštera, byla v něm ubytována nejnáročnější klientela.³⁹ Mahr se navíc zasadil o lepší využívání tepelských lesů a o moderní zemědělství. To vše klášteru přinášelo nejen renomé, ale i značné zisky.

V budovatelských snahách pokračovali Marian Josef Heinel (opatem v letech 1843 až 1867), který roku 1848 dokončil stavbu kostela v Mariánských Lázních,⁴⁰ Maximilián Liebsch (opatem v letech 1867 až 1880) a Bruno Bayerl (opatem v letech 1880 až 1887).⁴¹ I oni přispěli k rozvoji kláštera a jeho hospodářských aktivit. V čase Mariana Josefa Heinla měl klášter 101 bratrů, kteří ovlivňovali chod premonstrátské komunity nejen v tepelském klášteře. Klášter prosperoval a mohl zvelebovat fary, stavět nové kostely a školy, opravovat starší stavby. Bruno Bayerl byl vynikajícím gymnaziálním profesorem a ředitelem plzeňského gymnázia, kde se mimo jiné zasloužil o rozvoj knihovny.

V osmdesátých letech 19. století se klášter v Teplé začal národnostně proměňovat, počet českých kanovníků se postupně snižoval. Zájem českých mladých chlapců o vstup do tepelského kláštera klesal vlivem české liberální a mnohdy antiklerikální politiky českých novin a rovněž působením opatů a kanovníků. Klášter se začal výrazně německy profilovat. Situaci popisuje ve svých vzpomínkách „C.V., b. vikář“, takto:

pověřen vzdělaný tepelský premonstrát, který měl dohlížet na správu klášterního majetku v Mariánských Lázních, na provoz léčebných domů, údržbu pramenů, čistotu všech zařízení, kvalitu vody a péče. Jemu byli podřízeni správci jednotlivých domů a zřídels. Melchior Josef Mahr byl inspektorem v letech 1826 až 1836. Do lázní se pravidelně a rád vracel, pobýval v domě *Zlatá koule*, kde v září roku 1842 zemřel. O jeho přínosu lázeňství viz [Fg], zejména s. 41, 59 a 77.

³⁸ Stáčírna vody byla zřízena již za opata Reitenbergra roku 1818, kdy byla voda plněna do hliněných džbánek. Od roku 1827 byla již stáčena do skleněných lahví a exportována do Bavorska, Pruska, Ruska, Rakouska aj. Z původních několika tisíc džbánek se stal výnosný obchod, roku 1827 bylo vyvezeno přes 210 tisíc lahví, roku 1844 činil export přes 540 tisíc lahví. Viz [Fg].

³⁹ O výstavbě, přístavbách a modernizaci lázní a významných návštěvách viz [Fg].

⁴⁰ Výstavba kostela probíhala v letech 1843 až 1848, tepelský klášter na ni (včetně výzdoby a vybavení) vynaložil 200 tisíc zlatých. Kromě oprav domů a úprav krajiny hradil v letech 1852 až 1853 výstavbu velké školní budovy za 12 tisíc zlatých. Více viz [Fg].

⁴¹ O nich je pojednáno v následující části o knihovně, resp. v kapitole o plzeňském gymnáziu a Filozofickém ústavu.

Ve fortně klášterní hlásil jsem se česky a česky bylo mi také odpovídáno. Byl jsem uveden k tehdejšímu převorovi, jímž byl upřímný Čech, rodák myslím ze Stráže u Třeboně, Hugo Karlík, laskavý, vlídný a milý stařeček, který se mnou mluvil jen po česku.

V době té [70.–80. léta] mohl každý z členů řeholních mluvit docela volně a bez ostychu, kterou řeči chtěl, a že se v Teplé skoro více rozléhal hlahol český než německý, tomu nikdo nebude se diviti, uváží-li, že dvě třetiny všech členů kanonie tepelské byly národnosti české. Při stole mluvilo se česky i německy, při kuželkách a jiných zábavách užíval každý řeči, jaké chtěl. V nádherné čítárně klášterní viděl jsem vedle německých, anglických, francouzských atd. časopisů periodických vyloženy i tyto časopisy české: „Světobzor“, „Zlatá Praha“, „Květy“, „Osvěta“, „Lumír“, a snad byly odebírány i jiné.

Rok 1882 byl počátkem, kdy národnostní poměry v klášteře tepelském počaly se obracet v neprospěch národnosti české a to vinou Čechů samých. Když jsem po třídním pobytu v Teplé šel se panu převorovi poroučet ... k mému velikému podivení otevřel přede mnou srdce a dal průchod své úzkostlivosti a své rozmrzelosti nad nesvorností českých klerů řeholních.

Nemýlím-li se, byla téhož roku 1882 v Teplé volba opata. Němci měli kandidátem na opatský stolec Brunona Bayerla, mírného Němce, Čechové měli kandidáty dva, z nichž jeden byl profesor klášterního gymnasia v Plzni, rodák táborský – Jelínek – upřímný český vlastenec. Poněvadž žádný z tří kandidátů neobdržel nadpoloviční většiny, došlo k volbě druhé a tu stalo se něco, co navždy rozhodlo o německém rázu nejen samotného kláštera tepelského, ale i Mar. Lázní a celého kraje chebského a co dnes své příšerné stíny vrhá i na celý národ český.

Při druhé volbě totiž někteří čeští členové ze závisti proti prof. Jelínkovi odevzdali své hlasy kandidátu německému Bayerlovi a ten byl zvolen a osud Teplé byl rozhodnut.

Převor Karlík pravil mi tenkrát: „Nesvornost slovanská pomohla do sedla Němcům a přinese za nedlouho nejen nám Čechům v klášteře žijícím, ale celému českému národu neblahé následky.“

A skutečně slova a obavy páně převorovy brzy se vyplnily. Opati tepelští počali přijímati skoro výhradně jen kandidáty německé a tak během 30 roků česká většina svrhla se až na několik málo Čechů, kteří v klášteře bojí se promluvit česky.

Kdyby tehdy Čechové v Teplé byli bývali pamětlivi svých povinností naproti svému národu a své vlasti a byli nad jiné důležitou hodnotou opatskou vložili do rukou upřímného a s celým srdcem národu našemu oddaného prof. Jelínka, který teprve před rokem zemřel, dnes po 30 letech klášter tepelský byl český, světové Mar. Lázně byly české, a poněvadž klášter Teplá v kraji chebském má veliké statky a tím i veliký vliv na obecní a okresní správy, bylo snad i Chebsko národu českému získáno. ([244], s. 2–3)⁴²

⁴² Upřesnění: Bruno Bayerl byl opatem již od roku 1880.

Rozsáhlou přestavbu kláštera zahájil koncem 19. století chebský rodák Ambros Alfred Clementso (1831–1900, opatem v letech 1887 až 1900), který nechal vybudovat lékárnu, mlýn, pivovar a hostinec, rozšířil stáje a klášter spojil se světem pomocí poštovního a telegrafního úřadu. V letech 1893 až 1895 dal podle návrhu architekta Josefa Schaffera (1862–1938) vybudovat nový novogotický vstupní portál klášterního kostela. Výstavbu provedl chebský architekt Karel Wilfert starší. Clementso dal rovněž podnět k úpravám parku a výstavbě mohutných ohradních zdí.

Roku 1898 byla zřízena železniční spojka Karlovy Vary – Mariánské Lázně, která přispěla k lepší dostupnosti kláštera. Budovalo ji v letech 1896 až 1898 sedm set italských specialistů a dělníků, kteří postavili v náročném terénu dvaadvacet mostů a prorazili sedm tunelů.⁴³

Clementso dal opravit tepelský hřbitov a postavit hrobku opatů a kultivovat okolí Mariánských Lázní i Teplé (rozsáhlé úpravy terénu, parků a zahrad). Od roku 1886 zastával funkci inspektora mariánských léčivých pramenů. Byl národnostně velmi smířlivý a utuoval případné národnostní problémy. V čase, kdy klášter vedl, proběhly oslavy 700. výročí jeho založení. Pod jeho patronací byly zpracovány dějiny kláštera (viz [215]). Vznik publikace je spjat zejména s výzkumy Huga Jana Nepomuka Karlíka, tehdejšího převora, a Filipa Matouše Klimeše, tehdejšího knihovníka. Clementso byl nositelem rytířského řádu císaře Františka Josefa I., kterým byly oceněny jeho zásluhy o rozvoj kláštera a Mariánských Lázní.⁴⁴

V prvních desetiletích 20. století bylo za opata Gilberta Johanna Baptisty Helmera (1864–1944, opatem v letech 1900 až 1944) postaveno novobarokní křídlo kláštera.⁴⁵ Vnitřními úpravami prošly prelatura a konvent (nové dřevěné obložení, fresky, zařízení apod.) i četné hospodářské objekty. Velké změny zasáhly klášterní zahradu a park, který byl upraven do podoby přírodního krajinářského parku (veřejnosti byl přístupný od roku 1946). Navážkou z výkopů základů nově stavěných budov byl zarovnan svažité terén, založen byl tzv. nový rybník, postaven moderní vytápěný skleník, dům zahradníka, rozšířeny byly okrasné a hospodářské zahrady. V první třetině 20. století dostal

O výrazné orientaci tepelského kláštera na podporu německé kultury a školství na počátku 20. století viz např. [235]. Germanizaci kláštera nelibě nesl český dobový tisk; neudělal však nic, co by situaci změnilo. Kritické články vedly jen k polarizaci situace a nezdravé zapouzdřenosti obou prakticky nesmiřitelných stran.

⁴³ O roli tepelských premonstrátů při budování Mariánských Lázní viz např. [Dn], [Gr2], [Ho2], [JHH], [Kj], [Šr1], [Šr3] a [Šr4]. O budování lázeňství v západních Čechách viz [Sc18] a [Sc56]. O rozvoji tepelského kláštera za časů opata Clementso psal obdivně i český tisk; viz např. [205].

⁴⁴ O Clementsově činnosti viz např. [Gr2] a [Goo], 3. svazek, s. 34. Velká pozornost Clementsovi a jeho dílu je věnována v [EBL], 1. díl, s. 100, a též v [BLG], 1. díl, s. 206. O působení knihovníka Klimeše viz následující část textu věnovaná tepelské knihovně, o Karlíkových aktivitách viz kapitola o plzeňském gymnáziu a Filozofickém ústavu.

⁴⁵ O aktivitách opata Helmera je pojednáno v následující části o knihovně a v kapitole o plzeňském gymnáziu a Filozofickém ústavu. Viz též [Gr2] a [Goo], 1. svazek, s. 371–372, 3. svazek, s. 76.

klášter nový vodovod a vytápění, následně i nové fasády. Roku 1902 byla pro potřeby zaměstnanců kláštera a jejich rodin zřízena pošta a škola.⁴⁶

V době první světové války stál klášter na straně rakousko-uherské monarchie, byl ušetřen mnohých válečných reparací, válečné bésnění dokonce finančně podporoval a jeho představitelé projevovali proněmecké sympatie a malé porozumění pro obyvatele „českého Západu“ postižené válečnou chudobou. Není divu, že český tisk klášter tvrdě kritizoval.⁴⁷

Po vzniku Československé republiky klášter i nadále zůstal centrem německé kultury, jeho reprezentanti nebyli příliš přátelsky naladěni vůči novým poměrům. Do jisté míry to mohlo být způsobeno i pozemkovou reformou, která na majetek řádu těžce dopadla (řádů bylo mimo jiné odňato 9 185 ha půdy). Klášter se bránil, vedl se státem soudní spory apod., ale rozhodnutí se mu zvrátit nepodařilo. Vše jen vyvolávalo další neoblubu kláštera, zejména jeho představitelů, která byla opakovaně ventilována na stránkách tisku.⁴⁸

Kromě výše zmíněných kritických hlasů a odsudků klášterní politiky se objevovaly i články, které se strážlivěji pokoušely osvětlit aktivity opata Helmera, byť i v nich byla zmiňována jeho nepřátelská proněmecká politika v časech první světové války.⁴⁹ Připomínaly silné germanizační snahy kláštera existující již od osmdesátých let 19. století, jistý podíl viny na této situaci však dávaly i českému tisku (např. *Národní listy*), který odrazoval české studenty od vstupu do řádu, od kněžské služby apod. Současně prosazovaly rozumnou národní politiku a objektivní a spravedlivou kritiku. Situace tepelského kláštera v meziválečném Československu je typickým příkladem národnostních i hospodářských problémů, s nimiž se mladá republika na počátku své existence lépe či hůře potýkala a vyrovnávala.

Za druhé světové války zkonfiskovali nacisté Mariánské Lázně a málem i Teplou. Sedm kanovníků bylo uvězněno, opat Helmer jen těžko uchránil klášter před zrušením. Část kláštera musel uvolnit pro potřeby říšské ženské pracovní služby, pro zajatecký tábor, v dalším křídle byla prý porodnice pro rasově čisté německé dobrovolné matky (projekt *Lebensborn*). Situace, v níž se klášter nacházel, byla velmi složitá a obtížná.

Dne 6. května 1945 byl klášter osvobozen americkou armádou, němečtí kanovníci byli nejprve internováni, poté odsunuti do bavorského Speinshartu, odkud přešli roku 1948 do Schönau v Porýní, roku 1973 do Villingenu v arcidiecézi Freiburg a konečně roku 1987 do Obermedlingenu v diecézi Augsburg. Do kláštera v Teplé byl vyslán ze Strahova Heřman Josef Tyl (1914–1993) jako *administrátor*, tepelský klášter byl ustanoven samostatnou českou premonstrátskou kanonií.⁵⁰

⁴⁶ O stavebním vývoji kláštera viz např. [Mí], [Zh1] a [Zh2].

⁴⁷ Viz např. [242] a [243].

⁴⁸ Viz [249] a články [248], [256] a [265].

⁴⁹ Viz např. [249].

⁵⁰ O životních osudech opata Heřmana Josefa Tyla viz [Ty2].

Roku 1950 byl klášter přepaden příslušníky *Sboru národní bezpečnosti*, kanovníci odvléčeni a internováni, řada z nich byla uvězněna, převor a pozdější opat Tyl byl odsouzen na 12 let do vězení. Klášter byl uzavřen, objekty začala využívat československá lidová armáda.

Od roku 1958 byly umožněny turistické prohlídky kostela a knihovny.⁵¹ Roku 1978 převzal budovy *Národní památkový ústav*, sloužily jednak *Památníku národního písemnictví*, jednak jako skladiště okresního archivu. Roku 1990 byl klášter navrácen řádu premonstrátů.⁵²

Tepelská kanonie se v posledních třiceti letech věnuje rekonstrukci klášterních budov. Kromě správy západočeských farností a bohoslužeb pořádá koncerty, výstavy a stará se o prohlídky svých přístupných částí.⁵³

5. Knihovna tepelského kláštera

Knihovny byly vždy součástí premonstrátských klášterů, obsahovaly opisy Bible a liturgických textů, homilie, životopisy svatých, opisy řehole premonstrátského řádu, řádová statuta, právní spisy a texty potřebné pro vzdělávání a vzdělávací aktivity kanovníků. Úkolem řádu bylo vykonávat kněžské služby v klášterech a na spravovaných farách, organizovat zalidňování řídké obydných oblastí, pečovat o jejich hospodářský rozvoj, kultivovat krajinu pro lepší zemědělskou a později i průmyslovou produkci. Nedílnou součástí aktivit premonstrátů bylo zakládání škol, rozvíjení vzdělanosti a kultury. Premonstrátské kláštery byly přirozenými duchovními, hospodářskými, vědeckými, vzdělávacími a kulturními centry. Ke všem těmto činnostem potřebovaly knihy.⁵⁴

I v tepelském klášteře, který vznikl v málo osídlené oblasti Chebska, se od nejstarších dob ze všech výše uvedených důvodů soustřeďovaly knihy. Je pravděpodobné, že první rukopisy přinesli do Teplé ve 12. století premonstráti ze Strahova. O tehdejší knihovně však nemáme žádné spolehlivé informace.

O přebírání kláštera do české správy viz např. [278] a [Kše].

⁵¹ I dobový režim si byl vědom kulturní jedinečnosti kláštera a zejména jeho význačné po staletí budované knihovny. Viz např. [Hud]. Článek zdůrazňoval, že klášter byl v první polovině 19. století centrem národního obrození západních Čech a sliboval, že vzácné fondy budou zpřístupněny badatelům.

Velmi cenná byla klášterní pokladnice uchováující nejrůznější liturgické předměty, obleky, sochy a dary i sbírka obrazů zobrazujících výjevy ze života sv. Norberta, bl. Hroznaty, panny Marie, portréty opatů, převorů, významných členů řádu, rovněž tak různá vyobrazení kláštera.

⁵² Problémy, které bylo nutno řešit po navrácení kláštera do péče premonstrátů, stav kláštera, poškození sbírek, nutné rekonstrukce apod. zmiňoval na počátku devadesátých let 20. století i denní tisk. Viz např. [288] a [Kej].

⁵³ O vzniku, vývoji, proměnách a všestranných aktivitách kláštera v Teplé viz např. [AD], [Č1], [215], [Gr2], [Hi], [H4], [H5], [H12], [H14], [H15], [Ho2], [Hu1], [Ja], [Kj], [Kar2], [Po], [ŘCh], [SV], [Sth], [Ty1], [Uá] a [281]. O historii, významu a obnově klášterních budov viz [Mí].

⁵⁴ O aktivitách premonstrátského řádu v našich zemích viz např. [AD] a [Če1]. O vzdělávací činnosti premonstrátů na Chebsku a Plzeňsku viz např. [H5], [H14], [H15], [Je], [Lf], [Nv] a [Uá].

Nevíme, zda její součástí bylo skriptorium, iluminátorská dílna a knihvazačská dílna.

První zmínky o existenci a především o rozkvětu tepelské knihovny jsou až z konce 15. století, z doby opata Sigismunda (Zikmunda) Hausmanna (1436–1506), který klášter vedl od roku 1458 a provedl jej obtížným časem pohusitského plenění.⁵⁵ Byl příznivcem Jiřího z Poděbrad (1420–1471, králem od r. 1458), prosazoval těsnou spolupráci se spolubratry z Magdeburku a zasloužil se o hospodářský rozkvet kláštera. Dal vybudovat zvláštní místnost pro ukládání rukopisů, kodexů a knih. Je doloženo, že klášter v jeho době vlastnil již několik stovek knih. Část z nich snad zakoupil sám opat, který byl velkým ctitelem literatury, část získali ostatní kanovníci. Další knihy klášter obdržel jako dary od spřátelených klášterů nebo donátorů. Tehdy se do kláštera dostalo mnoho rukopisů a prvotisků ze zahraničí, došlo i k převazbě starších kodexů. Texty potřebné pro liturgii byly uchovávány přímo v kostele, ostatní v klášterní knihovně.⁵⁶

Impuls pro rozvoj knihovny přinesla padesátá léta 16. století, kdy byla zřízena klášterní škola. Pro její potřeby byly pořizovány nové knihy. Tak se do knihovny dostala reformační literatura (Luther, Melanchthon) i raná protireformační literatura. Ve druhé polovině 16. století sehrál významnou roli v rozvoji knihovny opat Jan Mäuskönig (též Jan VI. Myšín, opatem v letech 1559 až 1585), který prosadil nákup nových tisků, rukopisů, převazby knih apod. V osmdesátých a devadesátých letech 16. století došlo v archivu i knihovně k velkým ztrátám, které souvisely se snahou uklidit stopy po reformačních tendencích, které v klášteře proběhly. Byla pořizována nejen nová teologická, filozofická a právní literatura a literatura vztahující se k historii řádu, ale i starší teologické rukopisy. Nešlo však ještě o cílené budování rozsáhlé knihovny, ale o texty potřebné pro běžný provoz a dokumentaci života klášterní komunity. Starší kodexy a knihy byly převazovány, vazby byly často zdobeny znakem kláštera a monogramem opata. Klášter si knih vážil, věnoval pozornost jejich uložení, ochraně i katalogizaci (nejstarší dochovaný katalog je z roku 1639). Starostí o knihovnu a její správou byl pověřen knihovník.

Za třicetileté války byla prý nejcennější část knihovny odvezena do spřáteleného tyrolského kláštera ve Wiltenu, aby unikla rabování, vše se však ochránit nepodařilo. Roku 1621 řádila v klášteře Mansfeldova vojska,⁵⁷ v letech 1643 a 1647 švédští vojáci, kteří uloupili několik beden vzácných knih. V pobělohorském období se knižní fond rozrostl o knihy, které byly zabaveny nekatolíkům

⁵⁵ Tepelský klášter nebyl vypleněn za husitských válek, byl však vydrancován vojsky katolické šlechty roku 1467, která nesouhlasila s opatovou podporou Jiřího z Poděbrad. Při drancování byla ukradena i řada kodexů.

⁵⁶ O Hausmannově působení viz např. [Sk] a [Šr4].

⁵⁷ Petr Arnošt II. hrabě Mansfeld se proslavil za třicetileté války. V období tzv. česko-rakouské války bojoval na protihabsburské straně, byl považován za nejschopnějšího vojevůdce v českých službách. Jeho vojska nechvalně proslula svými loupeživými výpady a drancováním ovládnutých území. Mansfeld rovněž bojoval ve službách Falce, Brunšviku, Nizozemí a Haagské koalice.

a zrušeným nekatolickým školám. Knihovna byla rozšiřována o protireformační spisy, cestopisy, o knihy reagující na třicetiletou válku a na problémy s Turky.

Stará knihovna, která byla postavena na přelomu 15. a 16. století, sloužila pravděpodobně svému poslání až do konce šedesátých let 17. století. Opat Raymond I. Wilfert (opatem v letech 1658 až 1670) po obrovském požáru roku 1659 rozhodl, že pro potřeby knihovny bude vytvořena dlážděná klenutá místnost v nově budovaném konventu, její stavbou pověřil roku 1666 stavitele Domenica Pinchettiho. Za opata Friedricha II. Uhla (opatem v letech 1670 až 1682) postihl klášter roku 1677 další rozsáhlý požár, knihovna však zasažena nebyla.

K rozkvětu knihovny došlo i díky opatům Raymondovi II. Wilfertovi a Raymondovi III. Šimanovskému (též Šimonovský, opatem v letech 1724 až 1741). V roce 1690 začala velkolepá přestavba prelatury kláštera podle plánů Kryštofa Dientzenhofera (1655–1722). Byla svěřena tepelskému staviteli Johannu Wolfgangu Braunbockovi (asi 1665 až 1729). Během prací byla po vzoru strahovského kláštera zřízena jednak velká knihovna, jednak malá knihovna někdy označovaná jako muzeum. Do nových prostor se knihovna přesunula roku 1704, byla pečlivě uspořádána a katalogizována.

Nový život knihovny významně ovlivnilo nařízení o užívání knih, které roku 1716 vydal papež Kliment XI. (1649–1721, papežem od r. 1700). Se svolením opata si kanovníci mohli odnášet knihy do svých cel a půjčovat si je na fary mimo objekt kláštera. Toto rozhodnutí podstatně přispělo k rozvoji vzdělanosti členů řádu. Veškeré výpůjčky však musely být pečlivě evidovány pomocí lístečků se jménem knihy a jménem bratra, který si ji vypůjčil. Lístečky byly obvykle ponechávány na místě vypůjčené knihy a po jejím vrácení zničeny.

Velké problémy knihovně přinesl rok 1742. Do kláštera vnikla francouzská vojska, která množství cenných knih odnesla. Knižní ztráty, k nimž došlo od vzniku kláštera do poloviny 18. století, není možné rekonstruovat, lze si však o nich udělat jistou představu. František Hoffmann v knize [Ho1] uvádí, že klášter ve své historii šestkrát vyhořel a dvanáctkrát byl vydrancován armádou.

Knižní fond se dále rozrůstal díky péči opatů Jeronýma Františka Ambrože a Kryštofa Heřmana hraběte z Trautmannsdorfu.⁵⁸ Docházelo k cíleným nákupům jednotlivých knih i větších soukromých sbírek. Knižní fond rozšiřovaly odkazy opatů i kanovníků. Kromě teologie a filozofie byly pořizovány spisy evropských osvícenců, naučné encyklopedie a slovníky, matematické, fyzikální, astronomické a geografické spisy, cestopisy i beletrie.

Připomeňme, že opat Ambrož dal podnět k založení klášterní mineralogické sbírky a fyzikálního kabinetu a opat Trautmannsdorf nechal v Teplé roku 1770 zřídit normální školu. Díky tomu se do knižního klášterního fondu dostaly učebnice, praktické příručky a pedagogická literatura, začaly nákupy větších celků od sběratelů knih nebo šlechtý. Velké obohacení fondu přineslo převzetí, resp. zakoupení knihoven ze zrušeného premonstrátského kláštera v Chotěšově,

⁵⁸ O působení opata Trautmannsdorfa viz [H11].

cisterciáckého kláštera v Plasích a benediktinského kláštera v Kladrubech. Kromě toho probíhal nejen cílený nákup knih, ale i jejich odborné zpracování (označení signaturou, jménem vlastníka, od druhé poloviny 19. století se místo vpisků začalo užívat razítko s německým textem). Pro knihovnu musely být vyčleněny další prostory (několik cel a část klášterního muzea).

Na správu knižních fondů byli ustanovováni odborní knihovníci, kteří se věnovali jejich katalogizaci a sami též vědecky pracovali. Pozoruhodnou osobností tepelské klášterní knihovny byl Filip Matouš Klimeš (1809–1886), který po absolvování gymnázia v Českých Budějovicích pokračoval ve studiu na Filozofické fakultě v Praze. Roku 1834 vstoupil do premonstrátského řádu a připravoval se na práci faráře. Krátce působil na faře v Mnichově u Mariánských Lázní. Současně jako milovník knih začal spolupracovat s Brunem Jakubem Gilym (1794–1842), tehdejšími klášterními knihovníky, který rozpoznal jeho schopnosti a zasloužil se o to, že si mohl rozšiřovat jazykové znalosti. Klimeš od roku 1840 pracoval v knihovně jako asistent, o osm let později se stal knihovníkem a archivářem. Zaujala ho česká a slovanská literární tvorba, proto v knihovně usiloval o zřízení samostatného oddělení pro tuto literaturu. Byl v kontaktu s českými obrozenci (např. s Františkem Palackým, Pavlem Josefem Šafaříkem, Václavem Hankou a Karlem Jaromírem Erbenem). Jeho aktivity spojené s rozšiřováním fondů o českou a slovanskou literaturu byly ve třicátých letech a na počátku čtyřicátých let 19. století vítány. Po roce 1848 se však dostal do potíží. Opat Marian Josef Heintl kritizoval jeho zájem o neněmeckou literaturu, vyčítal mu styky s českými vlastenci a revolucionáři. Klimeš chtěl z kláštera odejít a věnovat se duchovní správě, což mu nebylo dovoleno. Nad politickými a národnostními problémy zvítězila jeho odbornost. Klimeš se zasloužil o rozšíření, uspořádání a katalogizaci knižního fondu, zpracování a opisy některých starých klášterních listin a dokumentů, částečnou inventarizaci klášterního archivu a rozšíření muzejních sbírek. Kromě toho svými aktivitami přispěl k rozšíření legendy o Hroznatovi, a to i mimo tepelský region. Tato Klimešova činnost byla oceněna udělením zlaté medaile pro umění a vědy (*Goldene Medaille für Kunst und Wissenschaft*). Byl všestranně nadaným varhaníkem a hudebním skladatelem, věnoval se historii kláštera, malířství a rytmu, zajímala ho fyzika, ovládal morseovku a podporoval vzdělávání dívek a žen. Je považován za nejvýznamnějšího tepelského knihovníka a archiváře; jeho práce byla využita roku 1893 při vydání dějin kláštera.⁵⁹

⁵⁹ Viz [215]. O Klimešových aktivitách viz [HP], s. 316, [H14], [Sk], [Goo], 1. svazek, s. 451–452, [BLG], 2. díl, s. 177, a [ÖBL], 3. díl, s. 406–407.

V archivní složce [Ch-8] je uložena rozsáhlá Klimešova korespondence. Ukazuje jeho zájem o morseovku, některé dopisy jsou totiž psány „v tečkách a čárkách“, některé obsahují náčrtky přístrojů umožňujících přenos zpráv využitím morseovky či ceny nezbytných součástek pro sestavení vysílače. Jiné dokládají jeho zájem o hudbu, literaturu a umění.

Systém umožňující zasílat zprávy na dlouhé vzdálenosti vyvíjel od čtyřicátých let 19. století Samuel Finley Breese Morse (1791–1872), americký sochař, malíř a vynálezce. Nejprve vyvinul elektrický telegraf, pak telegrafický kód. První dálkový telegrafní přenos uskutečnil v květnu 1844. Vynález vzbudil velký zájem, telegraf se rozšířil do celého světa. Nejprve existovalo několik kódů, roku 1918 však byly sjednoceny, a tak vznikla mezinárodní verze

V 19. století nastal nový rozvoj knihovny, který vyvolal zájem o studium rukopisů a starých tisků. Zásluhou opatů Chrysostoma Laurentia Pfrognera a Karla Kašpara Reitenbergra⁶⁰ byla knihovna otevřena odborné německé a české veřejnosti, byť byla stále ještě umístěna v uzavřené části kláštera (tj. v klauzuře). Badatelům byl umožněn přístup, který nenarušoval chod kláštera. Knihovna získávala nové knihy přímými nákupy i z bohatých odkazů tepelských kanovníků. Díky přátelství tepelských premonstrátů s německým básníkem, dramatikem, přírodovědcem a politikem Johannem Wolfgangem von Goethem (1749–1832) shromáždila téměř celé jeho dílo.⁶¹ Své odborné knihovny tepelskému klášteru odkázali například Josef Vojtěch Sedláček a Josef František Smetana, čímž se do fondů dostala i česká obrozená literatura, Hugo Jan Nepomuk Karlík, který měl knihovnu bohatou na práce historické a jazykovědné, Johann Josef Nehr, který vlastnil rozsáhlou knihovnu obsahující spisy o lékařství a balneologii, Vojtěch Václav Kuneš a Alois Martin David, jejichž osobní knihovny obohatily klášter o odborná cizojazyčná matematická, fyzikální, astronomická a kartografická díla.⁶²

Po celé 19. století klášter pro knihovnu cíleně zakupoval německy i česky psanou literaturu z takřka všech oborů a žánrů (od děl církevních otců přes odborné monografie, učebnice, slovníky, mapy, poezii a prózu až po tiskem vydané divadelní hry). Cílem knihovny bylo vybudovat rozsáhlý knižní fond, který by uspokojil náročného čtenáře a badatele. Bylo tak navázáno na tradici barokní klášterní knihovny. Vybudovaný fond obsahuje obrovské množství české literatury, byť se kanonie od poloviny 19. století profilovala německy. Jádrem knižního fondu tvoří literatura s teologickou, filozofickou, historickou, mravní, etickou a výchovnou tematikou, životopisy a skutky svatých, papežů a panovníků, literatura věnovaná historii církve, premonstrátského řádu, evropských států apod. Bohatě zastoupená je i výuka jazyků (latina, řečtina, syrština, arabština, hebrejština, němčina, francouzština, čeština), díla antických klasiků, církevních otců, moderních osvícenců a encyklopedistů, základy architektury, válečnictví, práva, medicíny, matematiky, přírodních věd, lesnictví, astronomie, metalurgie, umění, estetiky, ekonomie, technologie, geografie, kartografie, diplomacie, rétorika, hudba, politika ... Ve fondech je zastoupena latinská, řecká, francouzská, německá, česká, anglická i polská literatura, pře-

„Morseovy abecedy“. Klimešova korespondence dokládá zájem premonstrátů o nejnovější objevy a vynálezy.

⁶⁰ O všestranných aktivitách obou opatů viz např. [Hu3] a [Ur1] a rovněž https://de.wikipedia.org/wiki/Karl_Prokop_Reitenberger [1.6.2021].

⁶¹ Připomeňme, že Goethe navštívil tepelský klášter v létě roku 1821 a 1822. Obdivoval nejen baziliku s dobře dochovanými románskými stavebními prvky, mohutnou barokní budovu konventu a prelatury, ale především velkolepou knihovnu, v níž bylo uloženo třicet tisíc svazků knih a pět stovek starých vzácných rukopisů a prvotisků. Zajímal se i o klášterní přírodovědné sbírky a celkový chod kláštera, o němž se zmiňoval v dopisech výmarským přátelům. Viz [Úz], s. 228–231. Z jeho dopisů vyplývá, že velmi kladně hodnotil vzdělanost, osvícenost, budovatelské snahy a pedagogické aktivity tepelské kanonie.

⁶² O Karlíkovi viz [S4], o Davidovi viz [HM], o Nehrovi viz [Šr3].

Rozvoj knihovny a nákup nových knih dokládá též rozsáhlá korespondence Filipa Matouše Klimeše, která je uložena v archivní složce [Ch-8].

klady ruské, polské, francouzské i klasické literatury. Opomenuty nejsou ani triviální středoškolské učebnice takřka všech předmětů, vysokoškolské monografie a knihy encyklopedického charakteru, mapy apod. Nakupovány byly též zprávy různých středních škol, spolků a společností, nejrůznější časopisy, noviny, speciální tisky atd. Knihovníci se též snažili získat všechna dostupná díla o historii řádu, klášterů Teplá a Chotěšov, práce členů řádu či pedagogů plzeňských škol.⁶³

Zásadní změnu pro knihovnu znamenal nástup opata Helmera, který klášter vedl od roku 1900 do roku 1944.⁶⁴ Byl to on, kdo se zasloužil o výstavbu nového křídla. Proběhla v letech 1902 až 1905 podle plánů mariánskolázeňského architekta Josefa Schaffera, vedl ji chebský stavitel Franz Kraus. Novobarokní budova byla ozdobena sochami sv. Petra, sv. Pavla a sv. Floriana; na vnější i vnitřní výzdobě se pracovalo do roku 1910. Helmer toužil po sladění architektury s barokní prelaturou a o vytvoření mohutného komplexu jednotného vzhledu.

V novém křídle našly své sídlo klášterní kanceláře, pracovní knihovníka, čítárna, speciální místnost pro rukopisy a staré tisky, knihovní sál, sály pro umístění muzejních a galerijních sbírek, depozitář knih, prostory pro sbírky grafiky, map a hudebnin, pokoje pro hosty a badatele. Budova byla vybavena rozvodem vody a elektřiny, speciálním systémem větrání a vytápění, telefonem apod. Knihovna i muzeum byly přemístěny mimo klauzuru, ve vybraném čase byly přístupné veřejnosti.⁶⁵

Vzhledem k finančním nákladům a technickým nárokům se nepodařilo realizovat celý původní stavební záměr, který předpokládal symetrii celé stavby, tj. přístavbu východního a severního křídla a velké letní čítárny, která měla být uprostřed třetího konventu. Měla mít tvar osmibokého hranolu zakončeného mohutnou prosvětlenou kopulí.⁶⁶

Pro potřeby uchování a zpřístupnění knižních fondů byl vybudován nový sál (24,2 metrů dlouhý, 12 metrů široký a 15,5 metrů vysoký), který ozdobila nástropní freska Karla Krattnera (1862–1926). Její ústřední část *Triumf Eucharistie* je oslavou moudrosti, vzdělanosti a kultury. Na jižní části stropu jsou vyobrazeni čtyři evangelisté (Marek, Matouš, Lukáš a Jan), na severní pak čtyři církevní otcové (Jeroným, Augustin, Řehoř a Ambrož). Vlastní sál má bohatou štukovou výzdobu, řadu symbolů pro vědy, zajímavě členěné galerie zdobené sloupky, pilastry, hlavicemi a bustami opatů, kteří se zasloužili o rozvoj

⁶³ Rozsah a bohatost tepelské knihovny ukazuje *Inventář a lokální seznam Teplá*, knihy I. – IX., který vznikl v šedesátých letech 20. století. Obsahuje 83 437 položek. Dokládá, že až do počátku druhé světové války knihovna nakupovala nejnovější literaturu.

⁶⁴ O Helmerovi viz např. [Gr2], [H6], [Hu2] a [Lu].

⁶⁵ Knihy, mapy i noty byly v odůvodněných případech badatelům zapůjčovány i mimo klášter. Viz např. dopis Jaroslava Václava Vačka z 24. dubna 1924 zasláný Jaroslavu Schieblovi, v němž mimo jiné urguje vrácení notové partitury zapůjčené Fridolínu Macháčkovi. Dopis je uložen ve fondu [JV], karton č. 150, LP 10544, [AMP].

⁶⁶ O stavebním vývoji knihovny i celého kláštera a náročných restaurátorských pracích viz např. [Mí].

knihovny a vědy. Knihy byly v sále uloženy v mohutných zdobných dubových skříních. Ačkoliv byl sál velkolepý, k uložení veškerých knih nepostačoval. Proto byl zřízen ještě roštový depozitář a trezorová místnost pro uchování rukopisů a vzácných tisků.

Na rozšiřování fondů se podíleli knihovníci, kanovníci i opat Helmer, který byl velkým milovníkem knih a sám inicioval nákupy, odborné zpracování fondů, sbírek a archivu. Knihovna v té době kupovala dobové odborné monografie i periodika.

Důležitou postavou klášterní knihovny v první třetině 20. století byl Jaroslav Václav Vacek (1865–1935). Po studiu na gymnáziu v Jindřichově Hradci vstoupil roku 1883 do premonstrátského řádu. S jeho pomocí pokračoval ve studiu teologie a duchovní hudby na univerzitě v Innsbrucku. Než se stal tepelským knihovníkem, zastával funkci klášterního varhaníka, katechety a učitele hudby na gymnáziu v Doupově. Od gymnaziálních let se zajímal nejen o hudbu (hrál na klavír, varhany a housle) a umění, ale také o jazyky (uměl česky, německy, francouzsky, anglicky, rusky a italsky). Věnoval se i folklóru a vyvíjel rozsáhlé vlastenecké aktivity. V roce 1900 byl jmenován klášterním knihovníkem a natrvalo se usadil v Teplé. Díky jemu se klášter stal opět významným hudebním centrem, kterým býval za opatů Kryštofa Heřmana hraběte z Trautmannsdorfu či Karla Kašpara Reitenbergra. Na počátku první světové války byl Vacek perzekuován pro své vlastenectví. Po vzniku samostatného Československa pomáhal české menšině v oblasti Teplé i přesto, že se dostával do sporů s řádovými bratry a opatem Helmerem.⁶⁷ Vacek byl pověřen prací v hudebním archivu, ve sbírce výtvarného umění a v bohemikálním fondu. Na počátku jeho knihovnické kariéry proběhlo stěhování knihovny do nových prostor a katalogizace. Byl vytvořen lístkový katalog knih a rukopisů; knihovna měla asi 70 tisíc svazků, 503 prvotisků a 400 rukopisů většinou ve formě kodexů.⁶⁸

Vacek výrazně rozšířil fond hudebnin, zasloužil se o jeho zpřístupnění našim i zahraničním badatelům. Byl v úzkém kontaktu s pražskou hudební konzervatoří a měl mezinárodní renomé v oblasti muzikologie.⁶⁹

Výraznou osobností tepelského kláštera byl Milo Richard Nentwich (1873–1949), který vystudoval gymnázium v Chebu a teologii v Innsbrucku a Praze. Roku 1891 se stal členem řádu a pracoval v Teplé jako knihovník. Zajímal se též o knihovnictví, rozšiřoval si své znalosti studiem na univerzitě ve Vídni. Podílel se na stěhování fondů do nové knihovny, uspořádání archivu i starých tisků. Zabýval se historií kláštera a jeho knihovny. Mezi jeho důležité práce patří soupis tepelských rukopisů uveřejněný v díle *Beträge zur Geschichte des*

⁶⁷ Ve třicátých letech 20. století v klášteře sílila nacistická ideologie a podpora Německa. Opat Helmer byl nakloněn sudetoněmeckému hnutí a odtržení Sudet od Československa, řada kanovníků otevřeně sympatizovala s nacisty.

⁶⁸ O rukopisech, prvotiscích, paleotypech a zajímavých tiscích viz např. [H3], [H9], [H10], [H14], [Ho1], [ChH], [Ch1], [Ch2] a [Sk].

⁶⁹ O Vackově životě a díle viz např. [H14], [Ch3], [Ře] a [Sk]. Viz též [262].

*Stifts Tepl.*⁷⁰ Po druhé světové válce chtěl odejít s ostatními německými bratry do Německa, ale na přání převora Heřmana Josef Tyla zůstal až do smrti ve funkci knihovníka a správce muzejních sbírek.⁷¹

Díky Vackovi a Nentwichovi byla tepelská knihovna uspořádána a katalogizována. V meziválečném čase byla doplňována především německy psanou teologickou literaturou a tituly určenými pro vzdělávání noviců a kleriků.⁷²

Za druhé světové války nebyla tepelská klášterní knihovna zásluhou opata Helmera ani konfiskována, ani odvezena do Německa. Její prostory dokonce posloužily jako dočasný úkryt ohrožených knih z knihoven v Berlíně. Ani aktivity Gestapa a německé armády nevedly ke zničení knihovny a jejích fondů.

Po válce přišli na krátký čas do tepelského kláštera čeští kanovníci, kteří do „cizího německého“, resp. vysídleného prostředí byli vysláni svými představenými. V osvobozené republice však měli jiné poslání a jiné úkoly než budovat knihovnu. Museli „uklidit“ po Němcích, zajistit příjem a výchovu mladých kleriků, obsazení uprázdněných far, neměli čas na rozšiřování knihovny, novou katalogizaci fondů. Knihovna se přestala rozrůstat, nebylo ani možné nově přichozí knihy zpracovávat, provést revizi stávajících fondů a jejich novou katalogizaci. Nebylo v silách kanovníků zabránit krádežím a poškozením, které napáchalo nově přichozí obyvatelstvo a armáda. V tomto čase byla poškozena klášterní příruční knihovna, soukromá knihovna opata i několik soukromých knihoven řádových bratrů.

V roce 1950 byl klášter v rámci akce K (likvidace klášterů) uzavřen a jeho majetek státem konfiskován. Muzejní sbírky byly rozvezeny do různých institucí, část předmětů byla úmyslně i neúmyslně zničena či poškozena. Knihovna přišla o grafiku, hudebniny, archivní fond a mapovou sbírku. Někdy byly z jejích fondů doplňovány fondy velkých státních knihoven.

Od roku 1955 spravoval starý fond *Památník národního písemnictví v Praze*. Díky jeho péči zůstal historický fond víceméně zachován jako celek. V tomto roce také *Ministerstvo kultury* rozhodlo, že knihovna bude obnovena a zpřístupněna pro badatelské účely i pro veřejnost. V roce 1958 byla knihovna otevřena veřejnosti v rámci speciální prohlídkové trasy, část knižního fondu byla odborně zpracována a restaurována. Nebyl však vytvořen jmenný autorský seznam, ačkoliv knihovna v Teplé byla druhou největší a nejlépe zachovalou klášterní knihovnou v Československu.

Roku 1963 rozhodlo *Ministerstvo školství a kultury*, že bude zachován pouze historický fond, nové knihy budou nabídnuty síti vědeckých a studijních knihoven. Do roku 1966 spravovali historický fond knihovníci spadající pod *Okresní národní výbor Karlovy Vary*, od roku 1966 knihovníci řízení *Krajským střediskem památkové péče v Plzni*. Po roce 1990 došlo v tepelském klášteře

⁷⁰ Marienbad, 1917 a 1925.

⁷¹ O Nentwichovi viz např. [HP], s. 445, [Sk], [Ty1], [BLG], 3. díl, s. 23, [EBL], 2. díl, s. 14, a [ÖBL], 7. díl, s. 68–69.

⁷² O stavu knihovny tepelského kláštera v meziválečném období viz např. [Vj].

k obnovení řeholního života. Zásadou tehdejších knihovníků byla získána zpět část archivu, muzejních sbírek i knih. Byla provedena rekonstrukce knihovny (likvidace dřevomorky a plísní, oprava větracího systému a vytápění, snížení vlhkosti a prašnosti apod.) a zahájena nová katalogizace knižního fondu a restaurátorské práce. Tehdy se ukázalo, že klášterní prostory nevyhovují současným standardům na uchovávání archivních materiálů a starých tisků, proto byl archiv deponován ve *Státním oblastním archivu v Chebu*. Část vzácných rukopisů a tisků byla v letech 2006 až 2008 prodána *Národní knihovně České republiky* a uložena v *Oddělení rukopisů a starých tisků*, není tedy již ve vlastnictví *Kanonie premonstrátů Teplá*.⁷³

Dnes již lze jen obtížně říci, kolik knih prošlo z dmi klášterní knihovny v Teplé. Některé byly zničeny požáry, některé špatnou péčí, některé se staly kořistí zlodějů. Současný historický fond klášterní knihovny zasahuje období zhruba od poloviny 16. století do poloviny 20. století. Tvůří jej asi sto tisíc svazků. Skládá se z teologické a liturgické literatury, dále obsahuje literaturu právnickou, historickou a historiografickou, spisy o církevním právu a historii i díla klasických antických autorů. Bohatě je zastoupena filozofie, jazykověda a přírodní vědy (matematika, fyzika, astronomie, meteorologie, medicína a biologie). Samostatným oddělením jsou bohemika zahrnující česky psanou literaturu. Zájemci mohou najít hojně zastoupenou filologii, vlastivědu a tzv. *premonstratensia* neboli tištěná díla členů řádu, jejich disertace, univerzitní zápisky nebo rukopisy odborných prací. K cenným částem patří i hudebniny s náboženskou a světskou tematikou, sbírka map a atlasů převážně z 19. století a první poloviny 20. století. Z hlediska jazykového fond obsahuje díla v latinském, řeckém, německém, českém, polském, ruském, francouzském, anglickém, italském a maďarském jazyce.⁷⁴

6. Tepelský klášter a jeho řeholní kanovníci

Tepelským klášterem za dobu jeho existence prošla řada kanovníků, z nichž mnozí se zapsali do dějin kláštera, Chebska, českých zemí ba i do světových dějin jako vědci, spisovatelé, umělci či diplomaté. Z mezinárodního hlediska je nutno připomenout slavnou čtyřsvazkovou encyklopedii [Goo], která mapuje významné spisovatele, umělce a vědce ze všech evropských premonstrátských klášterů. Přináší stručné biogramy předních osobností řádu, které doplňuje o stručnou charakteristiku díla a jeho přínosu pro řád, region či Evropu. Z tepelských kanovníků věnuje pozornost následujícím: Gustav Beer, Ambros Alfred Clementso, Alois Martin David, Jan Nepomuk František Desolda, Franz Basil Grassl, Vincenc Graumann, Gilbert Johann Baptist Helmer, Hugo Jan

⁷³ O nákupu prvotisků, paleotypů, zlomků kodexů i celých kodexů viz [KB].

⁷⁴ O vývoji tepelské knihovny viz např. [Gr2], [H3], [H5], [H7], [H14], [H15], [Ho1], [ChH], [Ch1], [Ch2], [Lo], [Sk] a [SR]. Ke 30. listopadu 1993 knihovna vlastnila 105 874 svazků, z toho historickému fondu vytvořenému premonstráty patřilo 85 931 svazků a novému fondu 19 943 svazků. Ve fondech bylo 804 rukopisů, 249 zlomků rukopisů, 956 map, 291 hudebnin a 103 823 knih a časopisů. Viz [ChH].

Nepomuk Karlík, Adolf Johann Koppmann, Kašpar Ignác Miessner, Prokop Minikati, Chrysostomus Laurentius Pfrogner, Karel Kašpar Reitenberger, Josef Vojtěch Sedláček, Josef František Smetana, Arnold Oldřich Šindelář, Kryštof Heřman Trautmannsdorf, Michael Antonín Tschamler, Jaroslav Václav Vacek a Josef Stanislav Zauper. O některých z nich bude podrobněji pojednáno v dalších kapitolách.